

Likovi Slavonaca u novelama Josipa Kozarca i likovi Slavonki u novelama Mare Švel Gamiršek?

Matić, Renata

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:330913>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Renata Matić

**LIKOVNI SLAVONACI U NOVELAMA JOSIPA KOZARCA I
LIKOVNI SLAVONKE U NOVELAMA MARE ŠVEL-
GAMIRŠEK?**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Goran Rem, trajno zvanje

Osijek, 2021.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Diplomski jednopredmetni nastavnički studij Hrvatskog jezika i književnosti

Renata Matić

**LIKОВI SLAVONACA U NOVELAMA JOSIPA KOZARCA I
LIKОВI SLAVONKI U NOVELAMA MARE ŠVEL-
GAMIRŠEK?**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

Mentor: prof. dr. sc. Goran Rem, trajno zvanje

Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 15. rujna 2021.

Renata Matic', 0267032698

ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Josip Kozarac – život, stvaralaštvo i kritika.....	8
3. Mara Švel-Gamiršek – život, stvaralaštvo i kritika.....	11
4. Šokci u književnosti	14
5. Likovi Slavonaca u novelama Josipa Kozarca i likovi Slavonki u novelama Mare Švel-Gamiršek	16
5.1. Običaji i religija	16
5.2. Imovina i rad.....	21
5.3. Obiteljsko (ne)poštovanje.....	28
5.4. Ljubavne (izvan)bračne veze.....	33
6. Sintezni predzaključak	40
6.1. Tipovi psihemskih figura.....	40
6.2. Tipovi sociemskih figura	41
6.3. Tipovi ontemskih figura	42
7. Zaključak	43
8. Literatura	44

Sažetak

Sadržaj je ovog diplomskog rada usporedba muških likova, odnosno likova Slavonaca koje nalazimo u odabranim novelama Josipa Kozarca sa ženskim likovima, odnosno likovima Slavonki koje nalazimo u zbirci novela *Portreti nepoznatih žena* Mare Švel-Gamiršek. Analizom izabranih tekstova ukazat će se na sličnosti i razlike na nekoliko razina koje pronalazimo u portretiranju likova Slavonaca i Slavonki kod navedenih autora. Tematske razine koje će se u radu analizirati su: običaji i religija, imovina i rad, obiteljsko (ne)poštovanje i ljubavne (izvan)bračne veze. Tom će se podjelom obuhvatiti interpretacija novela na tematskoj razini.

Ključne riječi: likovi, Slavonci, Slavonke, novele, portret

1. Uvod

U ovome će se radu na nekoliko razina analizirati likovi Slavonaca koje pronalazimo u novelama Josipa Kozarca. Odabrane novele o kojima će biti riječ su: *Moj djed*, *Tri dana kod sina*, *Emilijan Lazarević* i *Oprava*. Analizirat će se i likovi Slavonki koje pronalazimo u zbirci novela *Portreti nepoznatih žena* Mare Švel-Gamiršek. U toj se zbirci nalazi četrnaest portreta koje donose sudbine života slavonskih žena, a portreti koji se u zbirci nalaze su: *Bakin Badnjak*, *Snaša Terza*, *Snaša-Terzina posljednja ljubav*, *Mati*, *Udovica*, *Mara Sklata*, *Bez Uskrsa*, *Gospođa Jasna*, *Gospođa Nada je bila mati*, *Gospođa Marija*, *Moja teta Elizabet*, *Rankin grijeh*, *Epizoda* i *Zimska priča*.

Na samome početku rada bit će riječ o prvome autoru Josipu Kozarcu, o njegovu umjetničkom životu i književnom stvaralaštvu realističke faze hrvatske književnosti, ali i uz određene modernističke narativne strategije. Ovaj je autor jedan od ključnih imena hrvatske književnosti, a posebno razdoblja realizma i moderne, a u tome je prijelaznom razdoblju i djelovao. Dok je u realističkoj fazi prikazivao problematiku svoga zavičaja, u modernističkoj se fazi posvetio svijetu pojedinca i psihološkoj strukturi lika. Na njegov se novelistički uspon osvrću i kritičari koji su u potpunosti raščlanili njegov književni opus.

Nakon Kozarca bit će riječ i o drugoj autorici Mari Švel-Gamiršek, o njezinu životu i međuratnoj pojavi u književnosti. Ova se autorica, kao Kozarčeva sljedbenica, držala slavonske tematike i ispisivanja sudbine ljudi iz šokačkoga kraja, od fizičkog izgleda, psihološkog portretiranja, preko običaja i međusobnih odnosa. Od svojih je četrnaest priča, u sedam pisala o ženama iz šokačke sredine, a u preostalih sedam o ženama iz prigradskog okruženja. Nijansirajući odnose među stanovnicima sela, realistički će prikazati navedenu tematiku. Kritički osvrti na njezino stvaralaštvo detaljno će nam približiti galeriju njezinih likova usporedivši njezine proze s prozama Josipa Kozarca.

U idućem će se poglavlju približiti pojam „šokačke književnosti“ povezujući ga s navedena dva autora. Dok je Kozarac šokački pisac koji se zalaže za vraćanje zemlji i oslikavanje slavonskoga društva, on u svojim tekstovima izravno ne spominje „šokaštvo“, „Šokce“ ili „Šokadiju“, ono se samo vezuje uz stvaralaštvo autora koji se nadovezuju na Kozarčevu književnu liniju. S druge strane, Švelova se obilno služi baš tom terminologijom, tematikom i problematikom.

Kroz četiri tematske odrednice analizirat će se život Slavonaca i Slavonki kroz običaje i religiju, imovinu i rad, obiteljsko (ne)poštovanje i ljubavne (izvan)bračne veze. U prvoj će se tematskoj cjelini govoriti o slavonskim običajima i religiji, a najviše o običajima koji su vezani uz religiju, odnosno o slavlju Božića (Badnjak, polnoćka) i Uskrsa (procesija Velikog četvrtka), o štovanju predmeta šokačke tradicije koji nose sentimentalnu vrijednosti, o običaju darivanja novorođenčeta i majke, o običaju proslave sakramenta krštenja, o pokladama i o pojavi i poštovanju različitih religija i vjerskih opredjeljenja, ali i o vjerskoj opredjeljenosti kao prepreci jednoj ljubavi.

Nadalje, prikazat će se likovi koji su marljivi, ali se pamte isključivo po dobrim djelima, a ne po ostavštini. Usporedit će se i životi mladog i starog stanovništva prema vrsti zanimanja, obrazovanja i opsega posla kojega obavljaju, a uzet će se u obzir osim opreke mlado-starog i opreka selo-grad. Bit će riječ i o preambicioznom ocu koji svojim krutim odgojem u želji za visokim obrazovanjem vodi sina u psihičku i tjelesnu propast. Što se Slavonki tiče, od onih koje imaju sve, a ne rade ništa, puno će se češće nailaziti na one koje su potlačene, izrabljivane, a i dalje vrlo siromašne.

Analizom bračnih odnosa, odnosa prema djeci i starijima te pojavom autoriteta u obitelji približit će se topli, tužni i nezdravi odnosi likova iz Kozarčevih novela i patrijarhalni, ljubomorni i sebični odnosi likova iz Šveličinih novela. U posljednjoj će se tematskoj cjelini obraditi teme poput preljuba, pobačaja, izvanbračnih trudnoća, zabranjenih veza i mogućih rastava. Nakon toga slijedi i sinteza rada, odnosno predzaključak u kojemu će se obuhvatiti rezimiranje postupaka koje narativne figure provode.

U zaključku će se iznijeti zajedničke poveznice ovih tekstova nastale čitajući izabrane novele i stručnu literaturu. Ovaj se uvod može zaključiti kratkom analizom naslova ovoga rada koji upitnikom na kraju naziva simbolizira žanrovsku neodređenost Marininih novela koje možemo svrstati i u pripovijetke. I novele i pripovijetke prozne su vrste koje su svojim opsegom manje od romana. Odrednice pripovijetke koje u ovome slučaju možemo primijeniti u pogledu su radnje koja se zasniva na jednom događaju, a uključuje više likova. Međutim, prikaz njihova karaktera nije uvijek podređen samoj priči ili fabuli. Novela se pak usredotočuje na jedan ili niz događaja koje često možemo uočiti u Marinim pričama. Osim toga, Marine su priče zasnovane na istinitim sudbinama žena iz slavnskoga kraja, a novela može pismeno pripovijedati o činu usmenoga pričanja.

2. Josip Kozarac – život, stvaralaštvo i kritika

Josip Kozarac rođen je 18. ožujka 1858. godine u Vinkovcima. U Vinkovcima je završio i osnovnu školu te gimnaziju. Završio je šumarstvo, a radio je kao šumar u Vinkovcima, Vrbanji, Nijemcima, Županji, Rajiću, Jasenovcu, Novoj Gradiški. Priznat je kao jedan od najboljih šumara, a njegove su šumarske rasprave bile poznate mnogim znanstvenicima. (Sablić Tomić, 2005: 6) U Vinkovcima je cijenjen do dana današnjeg što dokazuje i tradicijska kulturna manifestacija „Dani Josipa i Ivana Kozarca“ koja je posvećena ovim dvama vinkovačkim književnicima.

Ovaj znameniti slikar slavonskih šuma, zemlje i ljudi jedna je od središnjih osobnosti realističke faze hrvatske književnosti. Vinkovački je umjetnik koji je u 46 godina života uspio dostići ugled i naklonost kritike originalnim i autentičnim idejama te naglašenim interesom za unutrašnju problematiku karaktera. Upravo zbog toga Kozarca nerijetko uspoređuju s Gjalskim, budući da obojica napuštaju okvire realizma i stvaraju djela u prijelaznom razdoblju između realizma i moderne te ih zbog toga nije lako jednoznačno obilježiti. (Nemec, 1997: 9) Tematska usmjerenost realističke književne faze vezana je uz opisivanje nacionalne i socijalne problematike piščeva zavičaja. Međutim, na prijelazu stoljeća u nekim književnim tekstovima dolazi do raspadanja realističke stilske formacije, a javljaju se modernističke narativne strategije. Motivacija likova označena je unutarnjom strukturom njihove ličnosti. Tematski interes odmiče od nacionalne i socijalne problematike prema svijetu pojedinca. Psihološka struktura lika ono je što sve više zaokuplja autore i oni tematiziraju frustracije lika, njegove nagone, ali i njegovu svijest i podsvijest. (Sablić Tomić, 2005: 309-310) Sa psihološkom strukturom lika susrest ćemo se pri obradi nekih od Kozarčevih novela.

Ako govorimo o tematici i tendenciji određenih tekstova, Kozarca su mnogi kritičari promatrali kao pisca koji je u svojim tekstovima dao gotovo kompleksnu sliku kulturnog, političkog, ali i socijalnog stanja na području Slavonije. Provodeći analizu karaktera, Kozarac će u svojoj novelistici ostvariti tip pripovijetke u kojima sve više dolazi do izražaja „socijalno-psihološka motivacija i tip tzv. novele karaktera, kao i novela s motivacijom unutarnjeg postupka. Govorimo, zapravo, o tekstovima u kojima su nazočni određeni kompozicijski i fabulativni postupci iz tradicionalne novelistike, ali u kojima je sve vidljivija i tendencija podređivanja fabule analizi psihičkih stanja nosilaca radnje.“ (Bogner, 1987: 196) Za Kozarčevu *Opravu* možemo reći da njome vlada slučaj otkrića, odnosno motivacija slučaja. Pri interpretiranju novele jasno je kako čovjekom upravljaju nagoni, a čim se izgubi

vjera dolazi do bespomoćnosti. (Bogner, 1987: 203) Kozarčev lik bez puno dijaloga, gotovo isključivo kroz svoju psihu, odlazi u propast.

Svojim pjesmama, pripovijetkama i romanima, Kozarac je nastojao razviti osnovne teze koje su vidljive u njegovoj želji za identificiranjem čovjeka i prostora, od idiličnih opisa pejzaža i ljudi u njemu, preko usmjeravanja pozornosti na socijalni slavonski prostor, sve do ogoljivanja likova do njihovih najtanjih psiholoških dimenzija. Takvim je načinom pisanja htio prenijeti čitatelju trag slavonskoga, poviješću uvjetovanog protoegzistencijalizma. (Sablić Tomić; Rem, 2003: 169) Ovdje je stavljen naglasak isključivo na pripovijetke kojima ćemo se baviti.

Od svih književnih žanrova u kojima se okušao bez sumnje bio je najuspješniji kao pripovjedač, točnije kao novelist. (Nemec, 1997: 9) Novelistika predstavlja ujedno i najopsežniji, ali i u estetskom smislu i najznačajniji dio njegova opusa. (Nemec, 1997: 18) Za vrijeme studija u Beču Kozarac se upoznao s Turgenjevljevom prozom i ona će imati znatan utjecaj upravo u oblikovanju njegove novelistike. Tematska širina Kozarčeve novelistike obuhvaća problematike života u rodnoj Slavoniji, intenzivni doživljaj prirode, priče o seoskim originalima i čudacima, tzv. „novele bez tendencije“ – analize ljubavnih i bračnih odnosa, odnose selo-grad, problematiku odgoja itd. (Nemec, 1997: 19) S većim dijelom navedene tematike susrest ćemo se i u daljnje odabranim pripovijetkama.

Kozarac je uistinu bio narodni pisac koji je ostao do kraja dosljedan u svojim uvjerenjima. Nakon dva Kozarca, Josipa i Ivana, Slavonija nije na svome području imala pripovjedače takvoga ugleda i takva formata. Kozarci će se zasigurno čitati dokle god bude bilo hrvatske književnosti. (Čorkalo Jemrić, 2013: 3) Govoreći o odnosu Kozarca prema Slavoniji, Čorkalo Jemrić (2013: 4-5) navodi kako je imao razumijevanja za njezine potrebe i nije bez djelovanja gledao njezinu bijedu, a upravo je zbog tog ekonomskog pogleda njegov seoski svijet posve nov u našoj literaturi.

Kozarac je bio priznato književno ime na cijelom hrvatskom prostoru, ali i na širem prostoru Habsburške Monarhije. Miljenik je hrvatske inteligencije, a pripada mu vrlo visoko, ponekad čak i najviše mjesto pripovjedača realističkoga razdoblja prema ocjeni relevantnih autora. Kritika je, raščlanivši njegov opus u potpunosti, složna u misli da njegovo djelo neminovno izražava i darovitost i narav, ali i piščevu dušu. (Čorkalo Jemrić, 2013: 3)

Obrazovan na način da bude hladnokrvni promatrač prirode i njezinih čuda, ali uz svu zanesenost brojnim ljepotama Slavonije, Kozarac je u svojim djelima slikao složena i slojevita

stanja koja se kriju u društvu i ljudima rodne mu Slavonije. Svoj je narod, kao pravi prosvjetitelj i rodoljub, iz silne ljubavi korio iz želje za promjenom i osvješćenjem. Iz ljubavi prema domovini iskazuje svoje upozorenje na sve ono što u narodu nije dobro, na ono što ga unazađuje i, na koncu, prijeti nestankom. Smatrao je da u teškim narodnim prilikama književnik treba biti kritičan, a posebno ondje gdje se i na socijalnom i na kulturnom polju treba mnoštvo toga nadoknaditi. S druge strane, završna stvaralačka faza njegove novelistike pokazuje tematski zahvalnije općeljudske i psihološke teme. (Čorkalo Jemrić, 2013: 4) Bolest ga je, nažalost, odvušla od realnoga života i povukla u ona psihološko-filozofska razmatranja kakva vidimo u *Opravi*, ondje gdje se u potpunosti posvećuje čovjeku i njegovoj individualnosti, ulazeći u dramu koja se odigrava isključivo u intimi njegovih junaka, u njihovim duševnim patnjama, sumnjama te kolebanjima. (Čorkalo Jemrić, 2013: 6)

Iz književne znanosti koja govori o Josipu Kozarcu možemo istaknuti mišljenja o dvije potpuno različito koncipirane novele: o Kozarčevim psihološkim novelama navodi se kako su one „dokaz da je pisac mogao krenuti drugim, sebi primjerenijim smjerom; pokazuju da je u njemu iza prividne krutosti i slabe komunikativnosti, zapravo čamio tanani lirik.“ (Čorkalo Jemrić, prema Frangeš, 2013: 17) Psihološka novela opisana u ovome radu je *Oprava*, a s druge se strane nalazi jedna, puno manje okrutna prema pojedincu, pripovijetka *Moj djed*. „U pripovijetki *Moj djed* (1892.) Kozarac toplo i lirski progovara o uspomenama na sredinu u kojoj je odrastao i oblikovao svoju ličnost. Koliko je djedov lik njegovo najdublje iskustvo, toliko je i simbol vremena njegova djetinjstva.“ (Čorkalo Jemrić, prema Bognar Šaban, 1997: 18). Tri ključna pojma pri opisu djedova portreta zasigurno su rad, predanost drugima i međusobno potpomaganje, a to su ujedno i etičke temeljnice Kozarčeva stvaralaštva. (Čorkalo Jemrić, prema Bognar Šaban, 1997: 18).

3. Mara Švel-Gamiršek – život, stvaralaštvo i kritika

Mara Švel-Gamiršek rođena je 3. siječnja 1900. u Srijemskoj Mitrovici. U rodnom je gradu pohađala osnovnu školu, a gimnaziju na Sušaku. Prekinula je studij medicine, a 1923. posvećuje se književnom radu. Ova se hrvatska književnica u literaturi pojavila između dva svjetska rata, a nastavlja regionalnu slavonsku književnost svojih prethodnika od kojih možemo izdvojiti Josipa i Ivana Kozarca, Josipa Kosora, Jozu Ivakića i druge. Od najranijeg je djetinjstva vezana uz svoj šokački kraj, točnije za Vrbanju. Ondje je posjećivala svoju baku Sidu Gašparac od koje je slušala priče o šokačkim sudbinama, a osim toga, bila je i prijateljica Josipa Kozarca. (Erl, 1994: 270) Prema načinu života nije teško zaključiti kojom će se tematikom ova autorica u svojim tekstovima baviti.

Problematici „krvi i nagona“ kojoj se u početku posvetila daje duhovniju crtu objavljivanjem zbirki novela *Šuma i Šokci* (1940.) i *Portreti nepoznatih žena* (1942.) Ova je autorica živjela u narodu i s narodom te iz toga proizlazi građa za njezin „šokački književni opus“. Nakon Drugog svjetskog rata Mara je suosjećala u zajedničkoj sudbini svojih sumještanke zavijenih u crno zbog izgubljenih muževa i sinova. (Erl, 1994: 270)

Autorica je osobno svjedočila ženskim sudbinama o kojima piše u ukupno četrnaest priča, a u kojima je združila dokumentarni, memoarski i fikcijski sloj. Seoskim ženama iz šokačke sredine posvetila je sedam priča, a u njima govori o „kratkim mladostima, tegobnom životu ovisnom o zemlji, njihovim odricanjima, gubitcima, tužnoj starosti koja pokazuje besciljnost žrtvovanja.“ (Detoni-Dujmić, 2008: 667) U drugom se dijelu knjige nalaze žene iz prigradskog okružja. Smjenjuju se sjećanja na žene koje se nalaze u bračnom neskladu te se prepuštaju mašti, a svoj smiraj nalaze u samoći i radu. (Detoni-Dujmić, 2008: 667) Govoreći o mozaicima ženskih sudbina Detoni-Dujmić navodi (2008: 667) kako su oni „ispresijecani opisnim mikrotekstovima vezanima uz ravničarske krajolike, koji postaju znakovi beskrajnog trajanja i opće stihijnosti te relativiziraju tragiku ženskih života.“ Dva tipa žena, koje pronalazimo u simetrično složenim pripovijetkama, prikazana su kroz priče o seoskim snašama, a one su konkretno – *Bakin Badnjak*, *Snaša Terza*, *Snaša Terzina posljednja ljubav*, *Mati*, *Udovica*, *Mara Sklata* i *Bez Uskrsa* te kroz priče s gradskom tematikom – *Gospođa Nada je bila Mati*, *Gospođa Jasna*, *Gospođa Marija*, *Moja teta Elizabet*, *Rankin grijeh*, *Epizoda* i *Zimska priča*. (Rem; Vukoja, 2008: 147-148)

Dolazimo do polarizacije na patnice i uživateljice od kojih su patnice, bez obzira na žrtvu, svjesne veličine nastavljanja potomstva i stvaranja novih naraštaja, dok su druge, uživateljice, opsjednute bijegom od fataliteta. (Detoni Dujmić, 1998: 307) Dakle, prve – patnice, žrtvuju vlastite životne ugone za druge, ali znajući svoju namjeru, patnju ne smatraju uzaludnom. Dok druge – uživateljice, bježe od svoje teške sudbine ne želeći se žrtvovati ni za koga.

Švel-Gamiršek ispisala je galeriju likova, oscilirajući između pojedinačnih i kolektivnih sudbina, s naglaskom na žene. Autorica je u zbirci pripovijedaka *Portreti nepoznatih žena* preko sudbina šokačkih žena – Šokica, otvorila prostor i suvremenom ženskom pismu, a naglasak je na bilježenju životnih sudbina onih žena koje svojim životom i pogledom na svijet nisu zadovoljavale ustaljene kanone življenja. Ono čime su one „odskakale“ od većine bio je izgled koji je odvlačio pozornost ili je to bio takav pogled na život koji je remetio neke moralne konvencije življenja. (Sablić-Tomić, 1997: 35). Isticanje po bilo čemu izdvajalo je ženu u društvu, ali i u obitelji. Veliku pažnju posvećuje nijansiranju odnosa među stanovnicima sela. (Sablić Tomić; Rem, 2003: 182) Kao i u svakome selu, javljaju se tu i dobri, ali i nešto lošiji susjedski odnosi temeljeni na raznim oblicima slaganja ili neslaganja.

Šveličina poetika može se svrstati u „moderni objektivizam“ što znači da ona teži realističkom prikazivanju, logičnom pripovijedanju, sveobuhvatnosti, detaljiziranju i produbljanju tematike. (Markasović, 2020: 56) U Šveličinim je tekstovima lik Šokice obilježen patrijarhalnim svijetom gdje je vrlo strogo određena uloga žene u svojoj obitelji i zajednici. Osim toga, lik Šokice zahvaćen je i „na razmeđu patrijarhalnog načina života i novih prilika, stoga se u njemu odražava sva ambivalentnost tadašnje šokačke zajednice.“ (Markasović, 2020: 56)

U ranije spomenutih četrnaest portreta vidljivo je združivanje dokumentarnog, memoarskog i fikcijskog sloja. Među tih četrnaest portreta postoji i simetričnost koja ih dijeli na sedam priča koje su posvećene životima slavonskih snaša te sedam priča koje nam kazuju o prigradskim gospođama i djevojkama. Neki su portreti nalik fotografijama, budući da autorica nije uvijek uspijevala razlučiti dokumentarno od fikcijskog. Glavna je zadaća tih portreta ocrtati na prvu besciljne šokačke ženske živote u kojima su prisutne kratke mladosti, patnički život koji je uvelike ovisan o zemlji te naposljetku, ženske sudbine koje su prepune gubitaka, odricanja, smrti ili pak tužne starosti koja je najbolji pokazatelj te besciljne životne žrtve. (Detoni-Dujmić, 1997: 43)

U svom drugom čitanju *Portreta nepoznatih žena*, Julijana Matanović ističe (1997: 59) kako su Marine priče razbistrile mnoga pitanja o životima, ponajprije žena, u Slavoniji. Navodi također i kako je čitajući te priče dobila odgovore za pitanja za koja nije bila ni svjesna da ih je jednom željela nekome postaviti. O pitanju pripovjedača, odnosno pripovjedačice, Matanović zaključuje (1997: 59) kako „oživljavanje prostora i likova teče kroz autentičnu govorničku situaciju, uz pomoć pripovjedačice koja je govorila o njima i te kako brinući o tome da ni na jednoj narativnoj stubi ne iznevjeri svog slušatelja.“ Slušatelji uistinu i mogu steći vrlo slikovit dojam i dobiti detaljan prikaz onoga što nam se u tome trenutku prepričava.

Valja istaknuti kako je Švelova svojim pričama izlazila iz mode književnog vremena u kojem je djelovala. Književni su kritičari njezine proze uspoređivali s prozama Josipa i Ivana Kozarca ili Joze Ivakića. Iako ju je od navedenih autora dijelio velik broj godina, kritičari nisu izdvajali ni najmanji odmak na tematskoj, ali ni na izražajnoj razini teksta (Matanović, 1997: 60) Sama bit njezinih *Portreta nepoznatih žena* krije se na ono o čemu zbirka uistinu i govori, a to su priče o boli i tragičnim sudbinama, ali isto tako i na istovremeni osjećaj radosti koji njezine junakinje ponovno vraća u život. (Matanović, 1997: 61) Iz gotovo svih naslova priča jasno je o čemu će u tekstu biti riječ. Iz naslova koji tematiziraju dva tipa žena – seoske i gradske, autorica nam indirektno kroz tekst provlači i svoju autobiografsku crtu i opreku selograd (Vrbanja-Zagreb). (Matanović, 1997: 62) Naslovi su ono što prvo primijetimo kad se upustimo u čitanje, a oni u ovome slučaju itekako privlače čitatelja upravo tom biografskom notom koja se krije u gotovo svakome od njih.

4. Šokci u književnosti

Najznatniji među vinkovačkim piscima 19. stoljeća zasigurno je Josip Kozarac. Sa svojim *Mrtvim kapitalima* počinje proučavati probleme ravne Slavonije, njezina slavonskog sela te, na koncu, slavonskog čovjeka. Nakon Reljkovića, Kozarac je prvi veliki šokački pisac koji se založio za vraćanje zemlji, uvjeren u to da bez zemlje nema ni šokaštva. Takvu će misao izreći Mara Švel-Gamiršek u crtici *Tragom Josipa Kozarca*. Kozarac je, osim toga, „oslikavanjem“ slavonskog društva u svojim djelima, prvi Vinkovčanin koji je dobio status člana Društva hrvatskih književnika. (Rem; Rem, 2009: 101)

Što se naziva „Šokci“ u povijesnom, ali i današnjem pogledu tiče, u djelima slavonskih prosvjetiteljskih pisaca ne pronalazimo nazive poput „Šokci“ ili „šokaštvo“. Istaknute nazive vezujemo uz stvaralaštvo onih autora koji se izravno nadovezuju na književnu liniju Josipa Kozarca. Sintagmom „šokačka književnost“ označujemo tematsku posebnost unutar slavonskog dijela hrvatske književnosti. (Rem; Rem, 2009: 35) Dakle, termini poput „Šokci“, „Šokadija“ i „šokaštvo“, pojavljuju se kod onih slavonskih prozних autora koji se na Kozarca izravno vežu. Za razliku od Mare Švel-Gamiršek koja se u svojim djelima obilno služi tom terminologijom, Kozarac ih ne naglašava. (Rem; Rem, 2009: 106)

Kritika koju je u vezi s tim nazivljem, ali i tematikom, važno istaknuti kao možda i ključnu, a koja će u radu kroz primjere svakako biti vidljiva jest ona koju izriče Nemeč, a koja govori o Kozarčevom netipičnom prikazu Slavonije, njezinih ljudi i običaja. „Kozarcu se spočitavao regionalizam, ali potrebno je naglasiti da on uvijek iz prividno regionalnih tema uronjenih u zavičajni kronotop izvlači univerzalne implikacije. Slavonska zemlja, sela i ljudi daju njegovu djelu onaj specifični *couleur locale*, no Slavonija je i makrokozmos s galerijom likova, bogatstvom ljudskih odnosa i moralnih dilema koji nadmašuju uske regionalne okvire. Kozarčeva proza daleko je od folkloru i etnografije; umjesto idiličnih slika slavonskog sela, narodnih nošnji i zvuka tamburice, u njoj prevladavaju tonovi nezadovoljstva i bespoštedne društvene kritike.“ (Čorkalo Jemrić, prema Nemeč, 2013: 19)

S druge se strane nalazi Mara Švel-Gamiršek, a u novijoj je hrvatskoj književnosti upravo Švelova najviše zaokupljena seobama Šokaca i njihovim životom u krajevima na lijevoj obali Save. (Rem; Rem, 2009: 103) Marine slavonske žene – Šokice neminovno imaju sudbine koje se ponavljaju, njihova autorica vrlo dobro poznaje Šokce i njihov prostor. (Rem; Rem, 2009: 203) Poznavanje Šokaca i njihova prostora već smo ustanovili povezujući njezin život s tematikom njezinih priča.

Beletristički korpus ostvaren književnim djelom s ovoga istočnog hrvatskog područja opće je poznat u hrvatskoj književnosti. Taj korpus prepoznamo i u književnim ostvarenjima Mare Švel-Gamiršek, a prepoznatljiv je kao slavonski književni korpus u povijesnom sustavu hrvatske književnosti. Posebnost Marina rada leži u tome što ona svojom „šokačkom“ tematikom i problematikom „bježi“ iz zadanih vremensko-prostornih okvira uže hrvatske književnosti u šire „šokačke“ okvire i tematska okruženja. (Marijanović, 1997: 7)

Književnu identifikaciju Marina „korpusa šokačke književnosti“ kako navodi Marijanović (1997: 8), odaju književnoteorijske sastavnice njezina djela, a jedna od njih je fabulativna lokalizacija pripovjednog vremena i prostora koja se u književnoj obradi koncentrira u Šokadiju i „šokački“ etno-folklorni sloj u sižejnem sklopu. Osim toga, vidljiva je i zaokupljenost Kozarčevom političkom i gospodarsko-društvenom te regionalno-slavonskom tematikom kao i prikaz slavonske šume i ravnice kao sile pokretnice narušenoga seoskog gospodarstva i mentaliteta, ali i ljudskih sudbina. Pronalazimo tu i „realistički stilski postupak usmjeren na lokalnu ambijentalnost i dokumentacijsko-kronikalnu autentičnost.“ (Marijanović, 1997: 8)

Švelova je portretirala hrvatske žene – Slavonke u to nesretno vrijeme Drugog svjetskog rata. U četrnaest portreta ona tematizira ženske udese i ljubavi, sve naraštaje žena koje dolaze iz slavonskoga sela ili grada, a koje su u jednom trenutku ušle u njezin život. Portreti su to žena koje su supruge i majke, bake s unučadi, radnice, patnice, udavače i udovice, ljubavnice i usidjelice, gazdarice i svinjaruše, učiteljice i studentice. (Marijanović, 1997: 10)

Dok bi se u drugim dijelovima Hrvatske moglo pisati o nekakvome životu uz granicu, život na istoku Hrvatske – u Slavoniji, u svakome je smislu graničarski. Ponajviše, riječ je o smislu svijesti čovjeka koji ondje obitava. Život je ondje oduvijek i „opasan“ i „tvrđ“, poluinformiran. (Rem, 1997: 15) O dvojakom čitanju Švelove govori Rem (1997: 17) ističući kako nju možemo čitati kao autoricu dvaju korpusa šokačke književnosti – kao misliteljicu šokaštva te kao autoricu jake proze ženskoga slaboga pisma. Švelovu nazivaju i spontanom i vjernom sljedbenicom Josipa Kozarca, ali svakako treba nadodati i – preblagom. U njezinim pričama nema onog dubinskog sukoba gdje dolazi do vrenja krvi, kod nje se sve odvija vrlo jednolično i polagano. Takva je situacija barem kod onih seoskih žena koje su se pomirile sa svojom sudbinom, koje su ponizne, a snagu crpe mišlju o prirodi i biološkoj obnovi. Žene iz prigradskog okruženja isprazne su zbog svojih slomljenih iluzija i promašenih odluka te uporno traže ono nedostižno. (Detoni-Dujmić, 1997: 44)

5. Likovi Slavonaca u novelama Josipa Kozarca i likovi Slavonki u novelama Mare Švel-Gamiršek

Likove Slavonaca iz pojedinih Kozarčevih novela i likove Slavonki iz četrnaest priča iz zbirke pripovijedaka *Portreti nepoznatih žena* Mare Švel-Gamiršek podijelit ćemo u četiri skupine i na taj ćemo način dobiti uvid u njihove običaje i religiju koje su poštovali ili ne te u čemu su bili slični, a u čemu su se pak razlikovali. Osim toga, posvetit ćemo se i analizi njihova rada koji ponekad zahtijeva određeni fizički, a ponekad psihički napor te imovine koja može pridonijeti sretnijem životu, a može tu sreću i umanjiti. Poblize ćemo promotriti i stanje u obitelji te ćemo uvidjeti kakvi su njihovi bračni odnosi, kakvi su odnosi prema djeci i starijima, tko je autoritet u obitelji i koliko se često javlja obiteljsko (ne)poštovanje. Budući da u jednoj obitelji između supružnika može doći i do preljuba, tako i izvan obitelji može doći do određenih zabranjenih odnosa, stoga će posljednja skupina govoriti upravo o tim ljubavnim (izvan)bračnim vezama.

5.1. Običaji i religija

Narodni su se običaji kod Slavonaca vrlo poštovali neovisno o tome je li riječ o mlađem ili starijem stanovništvu. Običaji su dio slavonske krvi, a možemo reći i kodeksa ponašanja. Običaji, s naglaskom na one narodne, tradicijom su ustaljeni načini ponašanja s određenim normativnim, ceremonijalnim i simboličkim značajkama. Nezaobilazni su čimbenici narodne kulture koji obilježuju značajne trenutke čovjekova života, ali i osobite prigode u životu zajednice koje su vezane uz vjerski i gospodarski godišnji ciklus.¹ U odabranim Kozarčevim novelama ne spominje se izravno poštovanje određenih tradicionalnih običaja, ali se spominje religija i to kao zapreka jednoj ljubavi ili, bolje rečeno, jedna od višestrukih zapreka. Naime, u noveli *Emilijan Lazarević* ljubav između Emilijana i Julke Kneževićeve pokušala se spriječiti na mnogo razina, a jedna od njih jest i religija. Uza sve, a najviše prema položaju gledane razlike, Emilijanovu ocu – umirovljenom kapetanu Savi Lazareviću – smetala je i vjerska razlika između njegova sina i mlade Julke. U pogledu ove zabranjene ljubavi provlači se i religijska aporija, upravo zbog toga što „Julka simbolizira katoličku opoziciju Emilijanovoj, odnosno Savinjoj pravoslavnoj.“ (Smolčić, 2018: 41) *Sada pak, gdjeno mu se njegov Emilijan*

¹ Običaj se smatra jednim od temeljnih pojmova etnologije. Možemo ih podijeliti na: životne ili obiteljske, godišnje ili kalendarske te radne ili gospodarske. Izdvojit ćemo životne ili obiteljske običaji koji su vezani uz značajne događaje u čovjekovu životu poput rođenja djeteta, ali i određene trenutke tijekom njegova odrastanja, značajnije događaje u životu seoske mladeži, sklapanje braka, smrt i pogreb. Godišnjim običajima obilježavamo blagdane koji su u Hrvata najvećim dijelom povezani s istaknutim blagdanima katoličkog kalendara. (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44552>)

zagledao u tu „ciganku“, mrzio ju je još većma, a toj mržnji pridružila se još i vjerska razlika, – Lazarevići bili su istočne, a Kneževići zapadne vjere. Kapetan nije ni sam pojmio, kako se ta vjerska mržnja u njemu pojavila; sada mu se pričinila umjetnom, a sad kao stari baštinjeni nagon... (Kozarac, 1997: 196) Osim starome Lazareviću, vjerska je opredijeljenost i u očima Julkine majke bila nesavladiv most i prepreka preko koje nije očekivala da će njezina jedinica preći. Kad se Julka konačno odlučila poći k Emilijanu u Beč, majka ju je propitkivala i preispitivala veličinu njihove ljubavi očekujući sramotu koja će je dočekati jer neudana ide k njemu. *Ali što će dalje biti? Jesi li ti promislila, da si ti katolkinja, a on pravoslavan? – Njegova vjera, moja vjera. Na te riječi briznula mati u plač, ne od boli, nego od nesavladivog čuvstva, koje je poput munjine iz kćeri prelazilo u nju.* (Kozarac, 1997: 209) Julka je primjer snažne ličnosti i jake individualnosti koja je i tjelesno i duhovno nadmoćna. (Čorkalo, 1993: 108) Ljubav je bila jača nad vjerskom razlikom koja se njih dvoje nije ticala. Iako je na svoju inicijativu pokrenula plan konačnog susreta s Emilijanom, Julka nakon svih Emilijanovih životnih poraza nije uspjela nadjačati bolest koja ga je snašla. Čorkalo navodi (1993: 109) kako Kozarca privlače ljudi tankih živaca, neurotici poput Emilijana Lazarevića koji već pripada junacima modernističkih, matoševskih profila.

U Marinim pripovijetkama običaji se provlače uz proslavu svakog blagdana, a posebno uz dva najveća katolička – Božićem i Uskrsom. Već u prvoj pripovijetki *Bakin Badnjak* prikazuje nam se detaljna priprema božićnog kolača. *Kolač je bio rumeno pečen, i na njemu su se lijepo razaznavali oblici, što ih je baka staračkom rukom izradila: srp, klasje, plug, bure, šljive i u sredini na vrhu kolača križ i slova IHS. Baka je kolač postavila na starinski crveni tanjir, posula ga žitom i kukuruzom i odnijela u sobu na stol.* (Švel-Gamiršek, 1994: 5) Osim kolača, baka je pripremila i zeleno žito u staklenoj zdjelici, a u njega je utaknula tri svjećice od mirisnog žutog voska. Uzela je i fišek s tamjanom kojeg je posula u kadionicu. Budući da nije imala cvijeća, iz dvorišta je ubrala zeleni bršljan. Svijećama i grančicama bršljana koji su bili savijeni u vjenčice okitila je pet slika svojih najmilijih pokojnih. Nakon što su se čula zvona na crkvenom zvoniku baka je upalila božićnu svijeću. *Tada je uz tamjan nabacala žeravice iz peći, a iz kadionice se stao viti plavkasti mirisan dim. Žan je pružajući se došao do bake i promatrao, šta ona radi, a baka je okadila sobu i polako s kadionicom prošla po kući.* (Švel-Gamiršek, 1994: 7) Baku je unuka pozvala da provede Badnjak kod njih, međutim, baka je odbila. Nije znala što bi radila među bučnim gostima u noći kada se treba sabrati i dati svojima – živima ili mrtvima, a u bakinom su slučaju „svoji“, odnosno njezini, bili upravo oni mrtvi. Smatrala je kako mladi svijet to ne shvaća te je promijenio nekadašnje

običaje. Prizor odlaska djevojaka i momaka na polnoćku s fenjerima u rukama odvukao je baku od crnih misli. U toj čarobnoj noći unuci su je opazili na prozoru i s veseljem ju posjetili znajući običaje koje baka poštuje. Djeca su baku energično ispitivala smiju li vinom ugasiti božićnu svijeću ili kuhati rakiju s medom: *molio je dječak, a baka je već pružila med i rakiju, da je praunuk skuha na žari po starom običaju* (Švel-Gamiršek, 1994: 19). Djeca su uljepšala bakin Božić i pružila joj nadu da njezine životne patnje nisu bile uzaludne te da njezina krv u četvrtom koljenu teče i dalje, a lanac života je produljen.

Svi tragovi šokačke tradicije, od uređenja interijera starinskim namještajem, preko odjeće i nakita, do predmeta vjerskih konotacija, vidno su oduševljavali Maricu, kćer snaše Terze, koja je potpuna suprotnost svojoj majci. Snaša Terza, iz pripovijetke *Snaša Terzina posljednja ljubav*, u sobe u kojima nitko nije boravio smjestila je *sve staro pokućstvo, klupe s naslonom u obliku srca, stare sanduke od teške hrastovine, izrezuckane ili išarane crvenim i bijelim tulipanima, u kojima je ležalo blago pok. babe Mande* (Švel-Gamiršek, 1994: 41) Iako se Terzina kćer obrazovala i živjela u gradu, po svemu sudeći bila je manje „gradska cura“ od svoje majke koja je neprestano pohitala za nečim novijim i modernijim od onoga što posjeduje. Blago, kojega je jedino Marica poštovala, *sastojalo se od zlatom vezenih skuta i oplećaka, svilenih marama, šlinganih ponjava i crveno utkanih peškira. Bilo je tu i starinskog, kakve su nekad davno Šokice nosile, pa i nojevog perja, kojima su bogate mlade kitile zavoje, sve složeno u kutije, zamotano u svileni požutjeli papir, a prožeto mirisom starine i prošlosti.* (Švel-Gamiršek, 1994: 42) Osim toga, izbačeni su i davni zaštitnici kuće: *sveta Barbara s kotačem i palmom u ruci, zaogrnuti žarko crvenim plaštem, i drijemajući Jaganjac Božji s krstom.* (Švel-Gamiršek, 1994: 42) Terza je ta koja ne cijeni sentimentalnu vrijednost dugo čuvanih i u baštinu ostavljenih stvari i ne veže se ni uz šta što joj ne osigurava isključivo financijsko dobro ili nema određenu financijsku vrijednost. S druge strane, njezina je kćer pokazala zanimanje i za stvarima i za ljudima iz svoga kraja cijeneći svakoga ponaosob. Marica je poštovala vrijedne ljude, seoske poslove i sve običaje koje selo nosi sa sobom. Bila je vjerna štovateljica sentimentalnih vrijednosti i u tome se krije istinska ljepota njezine osobnosti.

Mara iz pripovijetke *Mara Sklata* rodila je sina, a njezinom se potomku nitko nije radovao. Mara je bila neuredna, prljava, usamljena djevojka koja je cijeli život provela u šumi čuvajući svinje. Oca djeteta nisu znali, postojale su samo pretpostavke. Međutim, nakon što je Mara rodila običaj darivanja djeteta, ali i rodilje, ipak se ispoštovao: *Običaj je kod nas, da se dijete dariva i materi milosti ponese, pa sam zato skupila po kući košuljica i reklica, a za*

Maru ispekla lagani kolač. (Švel-Gamiršek, 1994: 125) Naime, taj se običaj prema roditelji i novorođenčetu ispoštovao samo s jedne strane dok su drugi, možda ne znajući, a možda ni ne želeći, ignorirali postojanje toga običaja. Jedino je Liza opravdala izostanak svojega poklona: *Oprostite nije red kod nas, ali stari me sili, da s njim radim. Nemam vremena. Sirotinja smo, a on sve zapije i popuši. Ne mogu ništa da kupim.* (Švel-Gamiršek, 1994: 126) I nije joj za zamjeriti, u takvoj neimaštini dolazak djeteta bio je prvo financijski teret, a tek onda nešto dobro i radosno. Ispoštovao se tu i običaj kumovanja muške osobe muškome djetetu. Iako je bilo negodovanja i prije i poslije rođenja, a posebno oko pitanja oca pred sam čin krštenja, proslava je odrađena dostojanstveno kako i priliči takvome sakramentu. *Krštenje je malog bila svečanost na stanu. Komšija Joja je izmolio od svoga gospodara konje i kola. Seka se je uparadirala i malog zavila u svoju ružičastu vunenu maramu, Loza je donio dvije oke rakije iz sela, a Liza ispekla pijetla i švapsku tortu s koricom.* (Švel-Gamiršek, 1994: 127) Dijete je dobilo ime Josa po momku iz Strošinaca za kojega sumnjaju da je otac, a župniku su rekli da je otac „nepoznat“. Bez obzira na neimaštinu, primanje sakramenta krštenja velik je događaj koji nije prošao bez pijetla, kolača, rakije i proslave do mraka.

Tena Iskrina iz pripovijetke *Bez Uskrsa* nesretno je udana za Martina kojega nije voljela ni vidjeti, a ni čuti. Nakon što je uspavala djecu, svekrva Manda Iskrina zove ju da ispoštuju korizmeni običaj Velikog četvrtka i mole za sretnu smrt. *Grijota je ne ići, ko može, ta Veliki je četvrtak, a samo se jedared u godini obilaze noću kapele po raskršćima i moli za sretnu smrt. A na smrt treba misliti, Tena, i ako si mlada.* (Švel-Gamiršek, 1994: 133) Procesija se sastojala od žena u crnini s fenjerima u rukama i vodećom ženom, babom Kajom, koja prva započinje krunicu pod raspećem. Procesija je išla od kapele do kapele dok se ne obiđe svih sedam koje selo posjeduje, a podignute su od strane sela ili pojedinaca za razne nakane kroz dugi niz godina. Do vjere se jako držalo, ali treba istaknuti kako je procesija sačinjena isključivo od žena.

U istoimenoj pripovijetki iz priča babe Eve, Tenine komšinice, saznaje Tena kako su se u kući Iskrinih nekad slavile poklade. *O pokladama bi pred mrak ostavljale stative, povezale na gole vratove dukate iz obijesti, pekle listariće i kobasice, iznijele rakiju pa dozivale kurjače, da ih počaste, da zapjevaju i onako bosonoge iz obijesti povedu kolo.* (Švel-Gamiršek, 1994: 136) Poklade su običaj koji se i danas poštuje u svakome selu, a gotovo svuda na neki pomalo drugačiji, jedinstven način.

Iako je Manda, po svemu sudeći, bila religiozna, tako je i u mladosti otišla u samostan. Naime, Manda ondje nije otišla iz vjerskih razloga kao što bi to trebalo biti, nego zbog svog

zapuštenog izgleda, lijenosti i nemogućnosti pronalaska momka koji će ju ženiti. Budući da je već napunila devetnaestu godinu, a nitko se za njom nije osvrtao, Manda je slušajući misionare u selu odlučila poći u samostan, zamišljajući taj svijet ugodnim, gotovo idiličnim. *Manda je sve dobro upamtila i nakanila, da pođe svetim stazama, odrekne se svijeta, koji se i onako nije otimao za njom, i među zidinama samostana spremi svoju dušu za vječnost.* (Švel-Gamiršek, 1994: 136) Budući da redovnički život nije lak, a ona ondje nije došla iz pravih razloga, vrlo je brzo napustila samostan i vratila se svojoj kući. Valja pomalo i preispitati stvarnu religioznost koja se krije iza nekih naizgled vjerski priklonjenih osoba budući da je odlazak u samostan iz krivih razloga na neki način i nepoštivanje vjere.

Postojanje različitih religija i poštovanje svih vjerskih opredjeljenja vidljivo je u pripovijetki *Moja teta Elizabet* gdje kroz riječi njezine nećakinje saznajemo sve dobre osobine koje su krasile tada već preminulu tetu Elizabet. Prisjećajući se njezina kraja, malog bosanskog gradića uz Savu, jasno nam je kako je teta Elizabet odrasla okružena bulama u feredži, djecom s fesovima na glavi, turskom četvrti i turskim grobljem sa spomenicima nekadašnjih aga i begova. Kroz dijaloge sa sumještanima vidljivo je obostrano poštovanje između tete Elizabet i naroda iz svih slojeva društva, neovisno o njihovom statusu ili vjerskom opredjeljenju. *To je unuka Enver-age. Eh, djed joj je bio kršan i pošten čovjek, baš je lijepa djevojka izrasla! – srdačno se nasmijala mladoj, modernoj muslimanki, koja je žurila preko trga u kratkoj ljetnoj haljinici. – Mati joj je još hodala u feredži, a Enver-aga je držao dvije žene u svom haremu.* (Švel-Gamiršek, 1994: 219) Iz načina odnošenja prema ljudima, vidljiva je njezina otvorenost i bezuvjetno prihvaćanje. *Ja i ne znam, kolikima je teta Elizabet kumovala, ali znam, da su je mnogi iz svih slojeva društva s poštovanjem kumom zvali.* (Švel-Gamiršek, 1994: 220) I oproštaj od tete Elizabet bio je zaslužen dostojanstven. Povorka se sastojala od mnoštva ljudi koji idu za lijesom prekrivenim cvijećem, spuštene glave prateći grob.

5.2. Imovina i rad

Razlike u radu, vrsti zanimanja, obrazovanju i nasljeđu među muškim likovima u novelama Josipa Kozarca i ženskim likovima u pripovijetkama Mare Švel-Gamiršek i više su nego primjetne. Starije stanovništvo u Kozarčevim se novelama bavilo radom na zemlji, na stanu i sa životinjama. Njihova su djeca i unučad bili zaposleni na dobrim pozicijama, ili su barem tomu težili, obrazovali su se na fakultetima, ili su barem to nastojali.

U noveli *Moj djed* prikazan je lik djeda iz unukovih sjećanja. Osim brze i gotovo bezbolne smrti, čini se da mu je tako protekao i život. U svemu je bio umjeren, a ničega mu nije nedostajalo. *Za dosadu i dugo vrijeme nije djed znao, uvijek je našao sebi posla, bilo ljeti ili zimi. U proljeće popravlja on oko plotova, krči pomalo po livadi i šljiviku, skida mašinu s voćaka i okresuje ih, nikad ni časka ne će stati, da se odmori; kadikad tek pogleda na nebo, da vidi, koje je doba dana.* (Kozarac, 1997: 95-96) Iako je imao ispunjene dane i nikad mu nije bilo dosadno, nije bio ni podređen teškom radu i velikom umoru. *Teških poslova nije radio, niti se je u što miešao, dok ga nisu za savjet upitali.* (Kozarac, 1997: 97) Sam si je kuhao, o stanu i životinjama svakodnevno brinuo i nije trpio lijenost. Žene su pred njim morale hitro raditi i nisu se smjele žaliti na bol ili umor. Snahe su mu morale „praviti“ košulje i gaće iste kao njegova pokojna žena, pazeći na svaki detalj kako ga ne bi razljutile. Ipak, djed je svoju obitelj vrlo cijenio i njihovo međusobno poštovanje bilo mu je ispred svega. Posebnost ove novele krije se u poštovanju djeda kao osobe, kao pojedinca. Posebnost je upravo u tome pogledu unuka na svoga djeda, ne mareći za njegovu ostavštinu, nego cijeneći svaki trenutak proveden s njim i svaku pruženu pomoć ili dobiveni savjet. U ovoj se noveli krije ljepota prave čovjekove vrijednosti bez osvrtnja na imovinsko stanje i moguću korist. Kozarac nam kroz djedove vrline poput naglašavanja važnosti rada i međusobnog pomaganja otkriva i neke ključne etičke odrednice koje smatra važnima i koje pokušava „provući“ kroz svoje tekstove.

U noveli *Tri dana kod sina* vidljive su različite životne prepreke. S jedne je strane otac – stari postolar koji živi u malom slavonskom selu, a s druge je strane sin – mladi odvjetnik koji živi u velikom gradu. Vidljive su tu razlike na nekoliko razina: mladost-starost, odvjetnik-postolar, selo-grad. Njihov se način života s obzirom na navedene prepreke uvelike razlikovao, od načina prehrane, uređenja doma, slobodnih aktivnosti, do financijskih troškova i obiteljskih odnosa. Iako je starcu bilo teško otići iz svoga sela, odlučio je posjetiti sina kojeg zbog njegova napornog posla nije vidio pet godina. Starac ne shvaćajući težinu i obujam

odvjetničkoga posla, odluči ga posjetiti u njegovom uredu. *Starac sjedne, da pričeka na sina. U pisarni bio perovođa i tri pisara. Stranka za strankom dolazila i odlazila; sa svakom je trebalo dogovoriti se, svaku saslušati, svaku uputiti. Samo još dok ovo pročita, samo još dok ovo podpiše, samo, dok još putni program za sljedeći ćedan sastavi...* (Kozarac, 1997: 185) Otac ga je sažalijevao i nije mogao shvatiti kako je njegov sin u mogućnosti sve što je spomenuo uistinu i ostvariti. Sin je neprestano ocu opravdavao svoje troškove i pokušavao mu ih je slikovito približiti. *A znadeš li, koliko je to? Svaki sat, ili putovao, ili sjedio, ili spavao, moram zaslužiti jednu forintu. Jesi li vidio, koliko ih imam na hrani? Perovođu, pisare, vrtlara, kočijaša, kuharicu, dadilju, francuzkinju, učitelja, glasovirača – njih desetero; sve to hoće na prvoga da dobije svoju plaću.* (Kozarac, 1997: 186-187) Međusobno neshvaćanje rezultiralo je razgovorom o roditeljskoj ostavštini. To beskrajno nerazumijevanje javlja se ponajprije zbog starčevog uskog, odnosno sinovljevog širokog pogleda na budućnost te imovinsko stanje koje bi trebalo dočekati dijete kad dođe vrijeme njegove samostalnosti. *Starac ostao zatečen, on nije mislio, da će se razgovor na to izvrnuti. On je dosada držao, da je svoju dužnost učinio: ta njegov je sin čitav čovjek, imućan, odvjetnik, a sada čuje, da on sinu nije ništa ostavio, štoviše, da sin njega uzdržaje. Ta dva: stari i novi nazor – posve ga uništiše, te nije mogao na čistac izaći, ima li pravo on, ili njegov sin.* (Kozarac, 1997: 187) Sin je shvaćao očevu zatečenost pa mu je pokušao približiti razlike između njihovih svjetova rekavši mu da mu se često zgadi i novac i jelo i takav život i da se puno puta zaželi doći k njemu, spavati u tijesnoj sobici i ništa osim četiri zida ne vidjeti. Obojica brinu za svoj kruh, ali na sasvim drugačije načine. S obzirom na to da svaki posao ima svoju cijenu, neprekidno izbivanje iz kuće zbog rada uskraćuje sina u svemu ostalome i njegov monolog izražava svu ogorčenost, ali i prihvaćanje novoga doba u kojemu živi. *Ja moram od žene dobiti brzojav, da se sjetim, da sam oženjen; ja moram djetetu kupiti u Zagrebu kakovu igračku, da znam, da imam diete. Ti se žene napsuješ, djeteta natučeš, ali ih zato, kada te ljutav prođe, voliš još većma – a ja svega toga ne smiem, jer bi to bilo proti pravilima finoga društva; ja uvijek moram biti dobre volje, moram uvijek pristati na sve, ne smiem nikoga uvriediti, a još manje znati, što je uvrieda. Ja ne smiem biti, ni kuhan, ni pečen, ni hladan, ni vruć, već onakav, kakav svijet hoće.* (Kozarac, 1997: 188) Starac je svoj posjet sinu završio žaleći ga, žaleći njegov život i posao. Krivio se zbog tjeranja sina na učenje jer bi mu sad pod njegovim krovom možda lakše bilo. Ne traži više ni onih 30 forinti mjesečno i odlazi znajući da se sa sinom možda više nikada neće vidjeti.

Težak fizički rad kakav je vidljiv u Marinim pripovijetkama sa sobom ponekad nosi i više sreće od zahtjevnih, i često vrlo iscrpljujućih, velikih karijera koje moderno vrijeme u Kozarčevim novelama nosi sa sobom. Svako vrijeme nosi svoj teret, a svaki posao svoju brigu i to je ono protiv čega ne možemo. Kozarac, napominje Jemrić (2010: 150), u svojim tekstovima u određenoj mjeri želi poučiti čitatelja o blagodatima seoskog života. Socijalne razlike između seljaka i građana prikazane su u ovoj noveli u kojoj Kozarac želi naglasiti prednosti života na selu, ali se ta razlika manifestira i u dobnoj razlici zbog opreke otac-sin, gdje otac ne prihvaća nikakve inovacije koje 19. stoljeće donosi, a sin na neki način žali za prijašnjim, seoskim, načinom života.

U noveli *Emilijan Lazarević* pronalazimo lik oca koji je potpuna suprotnost od staroga postolara, oca iz prethodne novele. Ovaj je otac bio Savo Lazarević, umirovljeni kapetan, a za sina je imao velike životne planove. Naime, on za njegovu istinsku sreću nije uopće mario. O svemu je pretjerano brinuo, pratio ga u školu i dočekivao ispred škole, a redovito ga je i učio izvan škole, i takav je način odgoja Emilijanu donio samo usamljenost u punome razredu, izoliranost od vršnjaka i na koncu, revolt prema ocu. Vojnički režim kakvim je živio, odvuкао ga je od svih mladenačkih radosti i zanimanja. Očeva ga je strogoća udaljila i od majke i od Julke, i on nije imao baš nikoga „svoje“ na svijetu, uzevši u obzir da mu je otac na neki način zabranio komunikaciju i s majkom i s voljenom Julkom. *Od onoga dana, kada mu je sin donio prvu svoju svjedodžbu, pa sve do ispita zrelosti, mučila je starca misao: kojoj će se struci posvetiti Emilijan, do koje li će se visine popeti, - a da će se visoko popeti, o tom nije ni časa dvojio. Hoće li biti general ili ministar?* (Kozarac, 1997: 196) Došavši u Beč na studij, Emilijan je po prvi put u životu osjetio slobodu, zgradili su mu se običaji, otac, a i knjiga. Isprobao je sve što su gradski život i urbanizam nosili sa sobom te se zbog takvoga načina života razbolio i oslabio. Izostanak stipendije prvi je put nadoknadio naknadno položenim ispitima, ali ga nakon drugog povratka fakultetu nisu dočekali ni stipendija, a ni očevi novci. Otac je došao u Beč i pronašao Emilijana na mjestu gdje ga je najmanje očekivao, u gostionici u službi konobara. *Iz nauvijek suzičavih kapetanovih očiju pođoše suze curkom curiti, prosipljuć se po obraslom licu. Kao mahnit spopao se za kose i zaljuljao glavom.* (Kozarac, 1997: 207) Emilijanov dugogodišnji prijezir prema prijašnjem životu kulminirao je žestokom svađom s ocem i oslobađanjem svih emocija koje je u sebi nosio. Istresao je iz sebe sav bijes koji je dugo nosio na duši. *Poslao si me zavezanih očiju, preporučujuć svijetu moje svjedodžbe, a ne mene. Nijesi mi pisao, jesam li živ ili mrtav, nego koliko sam ispita položio... Zar je to očinska ljubav?* (Kozarac, 1997: 207) Nemir je nadvladao Emilijanovom sviješću i

postupio je kao netko koga se cijeli život slijepo vodilo, kao žrtva očeve želje za uspjehom ne mareći za svijet oko sebe. Duševna bol koju je prouzročio razgovor s ocem bacila je Emilijana u krevet. Pokušao se još jednom vratiti učenju i polaganju ispita, ali bolest je bila jača. Oboljenje živaca, upala pluća i konačna smrt bili su cijena takvoga života. Očeva ideja za velikim postignućima, uspješnim radom i slavom doveli su ga do duševne i tjelesne propasti, ne ostvarivši ništa za čime je čitav život, uz očevo vodstvo, težio. Emilijan Lazarević, navodi Jemrić (2010: 146), lik je koji ima ulogu probijanja pojedinca u društvo 19. stoljeća. Koristeći se realističkim elementima objektivnog, Kozarac se dotiče prikazivanja istine i prave stvarnosti. Ova novela, osim konobarenja, ne prikazuje neki drugi oblik fizičkog rada, ovdje se nastoji čitav život podrediti budućem radu kojega Emilijan, na koncu, ne dočeka. Učenje za nikad dočekani posao bilo je uzaludno, a za njegovu psihu i pogubno. U ovome slučaju Emilijanov rad vodi ga u propast.

Usporedivši Kozarčeve pripovijetke gdje su nam, barem kod mlađih likova, vidljive psihičke borbe vezane uz obrazovanje i karijeru, s druge strane nalaze se Marine pripovijetke u kojima vidimo manje lijepe poslove i fizički težu borbu za imovinom. Novela *Snaša Terza* je izuzetak i ako gledamo način stjecanja imovine i ako gledamo na poslove koje je obavljala, odnosno koje nije obavljala. Iako je većina ženskih Marinih likova udana iz koristi, a najmanji dio njih iz ljubavi, Terza je izuzetak po tome što na takvu udaju nju nitko nije prisiljavao nego je ona sama takav brak sebi priželjkivala. Samim uvodom u priču autorica nam odaje prevrtljivu ćud snaše iz naslova. *Ako niste vidjeli zadovoljne žene, tada treba da upoznate snašu Terzu. Ujutro, kad se probudi, a ne rani ona, jer joj nije nužda, provaljuška se u mekanom krevetu i uvijek još časkom promisli o svojem položaju, koji joj se čini zavidno lijep, i čudi se sama sebi, kako je sve, što je htjela, postigla. Jer može li biti što ljepše nego biti bogata?* (Švel-Gamiršek, 1994: 21) Terzino se bogatstvo moglo vidjeti u mnogočemu, od netradicionalne šokačke kuće s tri velika prozora, gospodski uređenih soba, do umetnutog zlatnog zuba. U svakome je komadu namještaja i odjeće željela naglasiti svoje bogatstvo. Osim uređivanja kuće, povremenog šlinganja, „čeprkanja“ po bašći i čitanja romana, Terza ponekad i razgovara sa svojim komšinicama. Ne opovrgava ona ni kad slučajno čuje njihovo pravo mišljenje o njoj, ponoseći se i dalje svojom imućnošću. Budući da je didaku Mati umrla žena, a ona je već bila udovica, Terza je vidjela priliku za bogatstvom. Osigurala je Terza i sebe i svoju kćer Maricu kojoj je didak Mata plaćao školovanje. U četiri godine života s didakom Matom naučila se najprije kako biti bogata žena. Hvalila se siromašnim suseljanima i rođacima pokazujući im pun ambar. Nije nikome ništa poklanjala, samo privremeno

posuđivala očekujući da joj se sve vrati. Sa svekrovom se smrću njezino bogatstvo bez rada krenulo nadograđivati. *Svekar joj je umr'o, a Marica je naslijedila zemlju, i pošto je sada i tu zemlju uživala, mislila je samo na dvoje: kako treba Maricu oblačiti i odgajati kao prvu djevojku u selu, udati je s vremenom za gospodina i zatim, kako bi trebalo didaka Matu polako nagovarati, da njoj osigura drugu polovinu imetka.* (Švel-Gamiršek, 1994: 35)

U tih je nekoliko godina didak Mata ostario, omršavio, pogurio se, kašljao... Terza je u njegovoj nemoći, a vrlo vjerojatno i skoroj smrti vidjela ideju za stjecanjem i druge polovine didakova imetka. Budući da nije htjela izravno to reći, glumila je poslušnu i dobru ženu koja brine za dobrobit svoga supruga. Brižno ga je posluživala i činila sve da mu ništa ne nedostaje, a to je didak i osjetio, i kako je i planirano, zatražio javnog bilježnika da mu izjavi svoju oporuku. *Pravo rekući tada im je obojima odlanulo: didaku Mati, jer je održao riječ, koju je dao Terzinu svekru, a njoj, što je bila posve osigurana.* (Švel-Gamiršek, 1994: 36) Bogatstvo u to doba sa sobom nosi različite prednosti, od toga da su joj trgovci, za razliku od prije, počeli nuditi svu robu, do toga da ju sam gazda dućana poslužuje. Lažno su je hvalili ne bi li što više novaca kod njih ostavila.

Međutim, kao što bogatstvo pruža određenu prednost, ono je u isto vrijeme i dvosjekli mač koji s druge strane često odvlači ljude od iskrene ljubavi i pravih prijateljstava. Terza, kao žrtva novca, bila je izolirana od cijelog sela, bez zajedničkih interesa i zajedničkog rada koji bi ju mogao povezati s drugim suseljanima. Gledajući mjesec, osjeća da ju osuđuje i izruguje njezino bogatstvo uspoređujući ga s unutarnjom neimaštinom. Metafora osuđujućeg mjeseca govori nam o Terzinoj svjesnosti svojih grijeha koji je tek pred spavanje krenu mučiti i stvore joj nesanicu i duboku prazninu. *Vjeruj, Terza, veće je bogatstvo topla sreća nego hladni novci. Ali tebi se je srce sledilo od želje za novcima...* (Švel-Gamiršek, 1994: 39) Svjesna je Terza da je zbog bogatstva žrtvovala i pravu ljubav, svoju mladost, a i slobodu te je tako ostala duševno prazna i nesretna.

Za razliku od Terze i njezinog prilično fizički lakog i prevrtljivog načina stjecanja novca, javlja se Ljuba iz pripovijetke *Mati* koja je do novca dolazila vrlo teško, pokušavajući prehraniti svoju djecu i omogućiti im osnovne uvjete života. Ljuba je s Josom, a kasnije i troje djece, živjela s dida Lovrom koji je imao glavnu riječ i o svemu je donosio svoj sud. Budući da je bilo vrijeme kupljenja šljiva, Ljuba je uz dijete i još trudna morala raditi sve poslove po kući i oko nje, a uz sve to, morala je brinuti i o babi Sabi. *Ljuba je otvorila prozore i počela mesti veliku zadružnu sobu. Kad je izmela, obrisala je prašinu i pogledala u kuhinju na ognjište, gdje se je grijao napoj za svinje. Umiješala je u napoj mekinje i iznijela jutarnji*

obrok svinjama. Svinje su se derale, kad su čule njezin korak, i njuškama gurale o vrata svinjca. Bacila je kokošima pregršt kukuruza, napunila im valovčiće svježom vodom i požurila u kuhinju, da opere suđe. Perući suđe razmišljala je, što će za ručak, kako će požuriti kuhanje, da stigne na stan do šljivika, prije nego na crkvenom tornju otkuca podne. (Švel-Gamiršek, 1994: 86) Iz ovoga je citata o položaju žene koja je „samo“ domaćica sve vrlo jasno. Njezin se rad nije jednako vrednovao kao rad na zemlji i bila je podcijenjena od strane svojih ukućana, a posebno ženskoga dijela. Kad je došlo vrijeme Ljubinog poroda strina Manda je savjetovala dida Lovru da uzmu neku jeftiniju ženu u selu od općinske babice koja će ju poroditi. Srećom, dida Lovra je pristao na babicu, a njega se i pitalo. Strina Manda i Soka su negodovale i ogovarale Ljubu: *Vidiš ti Ljubu. Naumila svake godine da rodi. I pogospodila se. Babicu triba. Da ja vidim, da se nije udala u Tominu kuću na 70 jutara, bi li trebala babicu, ili bi i baba Pavka bila dobra. A i Pavka umije pupak da veže. Nu šta ćeš, triba trpit. Uživa u njoj didak Lovra. Mezimica mu je. Samo, ako tako nastavi, ja štitit ne ću. Svi mi imamo jednaka prava. Dosta je, što ćemo svi za njezinu dicu raditi.* (Švel-Gamiršek, 1994: 89) Nakon rođenja trećeg djeteta došlo je do diobe zadružnih novaca. Zadružni zakon nalagao je da se svakom paru u zadruzi daje jednak dio novaca od prodane hrane, rakije ili marve. Međutim, te je jeseni dida Lovra dijelo drugačije, svi su parovi dobili po tisuću dinara, a Josa i Ljuba su trebali dobiti još šest stotina za djecu. U kući je došlo do ponovnog negodovanja, a posebno ženske strane: *Žene su mrmaljale, a tada i glasno prigovarale, jer im se činilo, da je dosta žrtvovano od kuće ako dvoje rade, a petero jede, a ne da se još i novac na djecu dijeli.* (Švel-Gamiršek, 1994: 97) Da ne bi došlo do razdvajanja kućanstava, dida Lovra je zbog toga njemu najvećeg straha u drugoj diobi zakinuo djecu za novac. Djeca su ostala bez novaca, a Soka se mogla ponoviti u haljinu i cipele, strina je sebi nakupovala svih potrepština, a Ljuba, nakon što je isplatila osnovne stvari, ostala u kratkim rukavima. Znali su i Josa i Ljuba da će se nakon toga morati sami pobrinuti za sebe jer se tako dugoročno nije moglo živjeti. Autorica je, navodi Markasović (2020: 67), u lik Ljube projicirala ideal šokačke seoske žene. Takva žena, poput Ljube, zadržava naslijeđa patrijarhalnog morala i odgoja, ona je marljiva, strpljiva, požrtvovna, na neki način i podložna suprugu, ali je emancipirana i izražava svoju volju. Životni smisao nalazi se u radu i potomstvu, a velika obitelj može opstati i u nepovoljnim društvenim uvjetima.

Činjenicu da se od onih sa zemljom još više muče oni bez zemlje dokazuje obitelj svinjara iz pripovijetke *Mara Sklata*. Stari Loza se prijavio da on i njegova obitelj budu svinjari i presele na stan. Mara, koja je bila trudna, najviše je morala raditi, a najmanje je

mogla na sebe i svoje buduće dijete paziti. Markasović navodi (2010: 62), kako „nezakonito materinstvo patrijarhalna zajednica doživljava kao teški moralni prekršaj, a majku anatemizira. I same žene nezakonitu trudnoću doživljavaju kao osobnu sramotu.“ *U rana je jutro plava od zime i pospanog izgleda nosila svinjama napoj. Kasnije je s komadom kruha polazila u šumu sa svinjama. Stisla je svoja uzana ramena pod ishabanu maramu i bosim nogama gazila po travi. Uvečer je dolazila mokra sa suknjom punom čičaka i blata, zatvarala prasce, napojila ih, a onda bi sjela uz peć, sušila odjeću i čistila sa sebe čičke.* (Švel-Gamiršek, 1994: 122) Od silne neimaštine i teškog odrastanja, Mara je osim fizičkih nedostataka i neurednog izgleda imala i tupi, nezainteresirani pogled koji je odavao njezinu zaostalost u nekim osnovnim stvarima. *Nije bila naučila na toplu riječ, a očuhova dugačka svinjarska kandžija češće je oplela njezina slabašna leđa, jer Mara je bila često bijena.* (Švel-Gamiršek, 1994: 123) Naučena da radi otkako zna za sebe, Mara je primjer jedne radnice čiji se trud nije ničim nagrađivao pa sirotica nije mogla obavljati ni osnovne higijenske potrebe, niti je imala nove odjeće i posteljine. Od trudnice Ljube iz prethodne pripovijetke *Mati*, još je jadnija i tužnija životna priča ove trudne Mare iz pripovijetke *Mara Sklata* što dokazuje i pogrđni nadimak „Sklata“ kojim je vezana. Erl za Marin nadimak navodi (1994: 266), „dobila je taj pogrđni nadimak zbog svog izgleda zapuštenosti od teškog rada i siromaštva.“ I nakon poroda Mara je nastavila jednako vrijedno raditi, a nakon što su promijenili službu i krenuli za novim, po svemu sudeći, lošijim i manje plaćenim poslom, Mara je s djetetom pješke iza kola za njima išla.

5.3. Obiteljsko (ne)poštovanje

Kad je riječ o obiteljskim odnosima potrebno je analizirati bračne odnose, slaganje ili neslaganje supružnika, stavove žena i muškaraca, odnos prema djeci, ali i prema starijima, pojavu autoriteta u obitelji te učestalost pojave udaje iz koristi – sve su to odrednice koje se javljaju u bračnim zajednicama, a koje će se pobliže analizirati kroz sudbine Kozarčevih i Marinih likova Slavonaca i Slavonki.

U noveli *Moj djed* prikazana je sva toplina i dobrota najstarijega člana obitelji koji nije patrijarhalna „glava obitelji“ nego ravnopravni član zajednice. Njegova odobravanja i negodovanja nisu stroga i prijeteća nego su prije savjetodavna i dobronamjerna. Djedov lik netipičan je lik Slavonca koji je pored toga što je živio na stanu, radio na zemlji i sa životinjama, svu volju prepuštao djeci i unučadi. Nije htio živjeti u zajedništvu, a takav odvojeni život donio je više plodova i samostalnosti i njemu i njegovim potomcima. *Djed je tako srastao nama uz dušu i oko, da nismo ni pomisliti mogli, da bi on ikad umro; nama je uz nj tako bilo, kao da će naviek živjeti. Kad prvi put čusmo: umro nam djed! – zazujaše nam te rieči tako čudno u ušima, da smo u prvi čas ostali bez boli i bez suza...* (Kozarac, 1997: 99)

Novela *Tri dana kod sina*, za razliku od prethodne novele, prikazuje odnos oca i sina koji se gotovo ne poznaju. Otkako se sin osamostalio, zaposlio i zasnovao svoju obitelj u gradu, otac sa sela i on jako su se udaljili. Njihovi su se životi u potpunosti razlikovali i međusobno razumijevanje time je bilo nepovratno izgubljeno. Otac je odlaskom kod sina u grad vidio sve ono što ne želi za sebe i nostalgичno se vratio kući žaleći njegov život svjestan da se njih dvojica možda više nikad neće vidjeti. Rastali su se toga trenutka možda i za zauvijek. *Ako ja prvo umrem, znam, ti ćeš doći, da me vidiš, – ali umreš li ti prvo, oprost, ja teško da ću moći do tebe – tko bi mene doveo kroz tu Sodomu i Gomoru.* (Kozarac, 1997: 191)

Jedan vrlo nezdrav i krut obiteljski odnos nalazimo u obitelji Lazarević u Kozarčevoj noveli *Emilijan Lazarević*. Ova se novela na poseban način razlikuje od prethodne dvije, u njoj ne pronalazimo niti toplu obiteljsku atmosferu, niti zaposlenog sina i zabrinutog oca. U ovoj noveli vlada izraziti patrijarhat koji je u potpunosti obilježio i skrojio Emilijanovu sudbinu. Odgajanje bez vlastitog promišljanja i utjecaja na svoj život, Emilijana je odvojilo i od drugih, ali i od sebe – ličnosti koja se do odlaska na studij nije imala prilike samostalno ni izgraditi. Njegova ličnost nije postojala, on nije znao što voli i za čime teži, a želja za profesorskom strukom bila je prva odluka koju je samostalno promislio i sebi zaželio unatoč

očevom negodovanju. Čorkalo navodi (1993: 114) kako je ova novela zapravo „studija o odgoju koja i danas ima svoju specifičnu težinu kao ilustrativni primjer negativnog modela odgoja mladih ljudi.“

Od malih je nogu učen pod strogim očevim režimom, a pod takvim je režimom živjela i njegova boležljiva majka koja ga za ništa osim za učenje nije smjela upitati. *To je bila jedina nježnost, kojom je ona samu sebe tješila, da mu je mati. Ne, da ona ne bi osjećala materinju ljubav napram svom djetetu, ali kapetan nije dozvolio, da mu se sin uz materinju nježnost tobože rasprokši i omekša, pa tako su njena čuvstva napram rođenom djetetu i proti njenoj volji odrvenila...* (Kozarac, 1997: 184) Ni prava očinska, ni prava majčinska ljubav nisu postojale, nikakve roditeljske nježnosti nisu dopirale do tog nesretnog mladića koji je bio samo figura. Uvijek je bio lijepo odjeven, uvijek je dobro jeo, uvijek je bio zdrav i baš nikada nije osjećao ni velike radosti, ni teške tuge. Takav nezdrav način odrastanja nepromjenjivo ga je obilježio.

Da ga otac nije poštovao kao osobu, kao ljudsko biće, dokazuje i pismo koje otac šalje Emilijanu u Beč u kojemu mu lažno govori o Julkinim zarukama kako bi se njegov sin posvetio učenju i ondje pronašao sebi dostojniju djevojku. Otac, pun nepoštovanja, naziva Julku nesrećom i ne krije oduševljenje zbog njezinih „zaruka“. Emilijan svjestan loše, nezdravo zaštitničke naravi svoga oca, ne želeći povjerovati u to, pošalje Julki zabrinuto pismo kojega ona nikada ne dobije zbog majke koja tu ljubav ne odobrava, nego pismo podere i baci ne rekavši Julki ništa o tome. Emilijanova duša je patila jer nije dobivao odgovora. *Onaj slabi sijevak ljubavi, koji mu je sijevnuo kao zadnje uporište, kao jedina karika, na koju će se pridržati, da se otme dosadašnjem raskalašnom životu, – i taj ga ostavio. Ne samo ostavio, nego ga još većma slomio, pomutio, te je on sada bio sličan ranjenoj zvijeri, kojoj je krv udarila u oči, te već ne zna, bježi li od lovca ili još bliže k njemu.* (Kozarac, 1997: 203) Čorkalo navodi kako specifičnu funkcionalnost ima upravo pismo koje „pokreće emotivnu tenziju protagonista koji nakon kratkotrajnog ekscitativnog stanja naglo pada u meditativnost i mračna raspoloženja.“ (1993: 116) Nakon tri mjeseca provedena u ratu, slomljen i bez novaca vraća se u Beč gdje u gostionici dolazi do ponovnog susreta oca i sina. Svjestan izigranosti koju je proživljavao i koja ga duševno lomi, Emilijan je posramio oca teškim, ali istinitim optužbama. *U tebe duša! Neka, da ti u usta... Je li to tvoja duša bila, kada si mi pisao, da se je „ona nesreća u susjedstvu udala“? Lagao si, je li? I uživao si u toj laži, a nijesi znao, da si mene tom lažju u glib turio, iz koga me sada badava vučeš... Ti si kriv, ti! Govori sada, zašto si me uništio!* (Kozarac, 1997: 207) Ovaj se Kozarčev prozni tekst, navodi

Jemrić (2010: 146), kroz mješavinu Emilijanovih misli, razmišljanja i prisjećanja na protekli tijek života, a uz to i prikaz duševne poremećenosti sve do nekontroliranih razmjera, približava kontekstu hrvatske moderne književnosti. Emilijanovo stradavanje od pretjeranih očevih mjerila kulminira do postepenog duševnog raspuknuća.

Nije Emilijan poštedio oca ni prigovorom o majci koju otac također nije poštovao, niti je za njezino duševno stanje mario. *Mater? Zar ja imam mater? Zar je ono moja mati, koja me je suzrim okom motrila, a nije me poljubiti smjela? Zar je ono moja mati, čijeg imena ti meni dvije godine spomenuo nijesi? Zar je to moja mati, koja meni, svom sinu, nije smjela drugo reći, već ono što si ti rekao? Poimaš li ti, što je dijete bez matere? Najprvo si njezinu dušu ugušio, pa onda moju, - ali ja sam ti izmakao, da se bježeć pred tobom sam strmoglavam... Sada me vuci iz toga ponora ako možeš; jesi li čuo, vuci me, vuci...* (Kozarac, 1997: 207) Očev patrijarhalni režim odveo je u propast dvije duše – Emilijanovu i majčinu. Njihova je obitelj zbog očeve krutosti postala destruktivna zajednica za pojedinca i jedan zadržati um svojim je previsokim egom uništio vlastitu obitelj.

U Marinim se pripovijestima također krije oblik patrijarhata u obitelji, ali ne na takav pretjerano kontrolirajući i duševno razarajući način. U očevima i djedovima kod Švelove nalazi se slavonska krv, nalazi se od ranije poznata hijerarhija u obitelji, ali se nalaze i žene koje su se borile za svoju samostalnost, a i one koje su se jednostavno predale sudbini kakva god ih zadesila. Snaša Terza, čiju smo prevrtljivu narav uvelike mogli vidjeti u pripovijesti *Snaša Terza*, pojavljuje se i u pripovijesti *Snaša Terzina posljednja ljubav* gdje se javljaju ljubomora i nezdrav odnos majke i kćeri. Samoća koja je obuhvatila svaki segment nekadašnjeg burnog Terzinog života učinila je od nje nesretnu ženu. Birtašica Reza predložila je Terzi da u svoju kuću primi inženjera Miru Vučića i tako si popuni dane druženjem. Terzina je kuća s njegovim dolaskom oživjela, a kroz zajedničke se razgovore i zaljubila. Jedne ga je večeri odbila, a nakon toga više nije imala priliku biti nasamo s njim. Miro je dobio poziv za vojsku, a ona je ponovno ostala sama i očajna. *Žalila je i predbacivala sama sebi, što nije dala srcu na volju one večeri, kad je on nju želio, a tada je stala sama sebe tješiti, da će se on vratiti.* (Švel-Gamiršek, 1994: 52) Zaboravila je s njim Terza na starca kojega je imala uz sebe i gađenje koje je osjećala, on je unio dašak mladosti u njezinu kuću i izbrisao svu usamljenost koju je osjećala. Miro se nakon pet mjeseci vratio, ali prije njega je došla Terzina kćer Marica. Seoski su radnici Miri pričali o djevojci koja ih posjećuje, donosi im cigarete, raspituje se o njihovom poslu, zemlji i narodu. Kroz razgovor s Maricom i sam se uvjeri u njezinu toplinu i dobronamjernost. Njihove razgovore i njegov odajnički zaljubljeni

pogled u prolazu je uočila i Terza. Nije joj jasno zašto oni toliko često sami razgovaraju i zaključi da bi bilo najbolje da Marica ode i da joj više ne kvari sreću pa smisli za sebe dobar plan. *Marica joj smetala. Najbolje bi bilo, da nije kod kuće. Kako bi bilo, da joj ponudi novaca, pa da ona otputuje malo na more? Tako bi Miro imao prilike s Terzom na samu biti. No ako bi on izbjegavao nju? Sto joj se misli križalo po glavi, ali jedan je zaključak stvorila. Maricu mora nagovoriti, da ode, i to još za vremena. Kći joj se činila opasna.* (Švel-Gamiršek, 1994: 70) Marica je sanjala da oblači starinski bijeli oplećak, žalosna je jer se treba udati za nekoga koga ne voli, majka joj je sretna, a tada se pojavljuje Miro i ne dopušta joj udaju za drugoga. Motiv sna pokazuje nam kako se lik Mire uvukao u njezinu podsvijest i prikaz je njezine žudnje i velike želje. Terza je Maricu spremila na put na more pod izlikom zasluženog odmora, a protiv njezine volje. Na rastanku si Miro i Marica napokon priznaju osjećaje: – *Ako odem, i ako se više nikad ne vidimo, jedno treba da znate. Vi ste bili najdragocjenije i najmilije, što sam u životu sreo. Ja sam bio sretan uz vas.* (Švel-Gamiršek, 1994: 78) Iste se večeri zaruče, a Terzina reakcija zaprepasti Maricu toliko da više ne prepoznaje svoju majku. *Dvije su je ruke odgurnule od sebe, dva crna oka su je probadala. Terza je u tom trenu mrzila svoje dijete, vidjela samo u njoj suparnicu.* (Švel-Gamiršek, 1994: 79) Marica je od težine u srcu zaplakala misleći da će majka biti ponosna i sretna. U Terzi se tada javio majčinski osjećaj, ali i borba između majke i žene. Bore se u njoj majka koja je svjesna da nema pravo kvariti sreću svoje kćeri i žena koja se želi boriti za svoju ljubav jer zna da pred njom više ne stoje prilike na raspolaganju. *Kad su se drugi dan Miro i Marica kolima odvezli na kolodvor, a snaša Terza zatvorila za njima kapiju, učinilo joj se, kao da se nad njom grobnica zatvara.* (Švel-Gamiršek, 1994: 81) Nesretnoj Terzi ponovno se pojavljuje strogi sudac – mjesec. Ovoga puta taj mjesec više nije bio osuđujući zbog njezinih ljubavnih jada ili trke za bogatstvom. Mjesec ju je prezirao jer se okomila na kćer, na mladost, na svoju vlastitu krv. *Sve prolazi – i to je jedina pravda na zemlji. Svaki je grijeh odmah i kazna. Uvijek si samo na sebe mislila, ali život misli i na druge. Luda si bila i prepuna sebe. Dijete si svoje odbacila.* (Švel-Gamiršek, 1994: 82) Kad je riječ o obitelji, svi ostali jadi i svi drugi grijesi postaju nevažni. Ovaj neobičan obiteljski odnos pokazuje da ponekad ni majčinska ljubav nije bezuvjetna i da nije svaka majka zaslužila majkom se zvati. Svojim proračunatim potezima Terza se po prvi put nije uspjela suprotstaviti svojoj sudbini. Markasović navodi (2020: 67) kako je Terza na početku pripovijetke jaki lik koji zna što hoće i koji je zadovoljan ispunjenjem svojih namisli. Ipak, taj prividno zadovoljni lik završava kao slabi, poraženi lik i kao nesretna žena koja je sve žrtvovala kako bi na kraju, bez obzira na sve, ostala sama.

U potpunosti suprotan lik majke od Terze, javlja se u pripovijesti *Mati* u liku požrtvovne i nesebične majke Ljube. O njezinoj brizi za troje djece, svekrvu, svekra i supruga potkrijepili smo pričom o radu, rađanju i ljubomornim ženama koje su se protivile raspodjelom zajedničke imovine. Iako je, kao u inat ženama koje nisu zagovarale obitelj, Ljuba uz djecu na kraju procvjetala, do toga je morala proći trnovit put. Unatoč svim nedaćama koje su je snašle, Ljuba je primjer prave majke koja nikad nije odustala, a opet je svima udovoljavala, sve služila i nije očajavala. *Njezinom zaslugom pomladila se Tomina kuća, oživjela veselim cvrkuatom pustopašnih curica, njezinom zaslugom rastao je mladić, snažan, rumen i zdrav i spremao se, da jednog dana upravlja djedovinom.* (Švel-Gamiršek, 1994: 103) O dvojakom odnosu prema trudnoći u bračnoj zajednici piše Markasović navodeći kako se žena rađanjem dokazuje, ona tim činom „potvrđuje da je sposobna pružiti potomstvo. Osobito je ponosna, ali i prihvaćena kada rađa muško dijete, koje će produžiti lozu.“ (2020: 62) I Ljuba je sve to prošla rađajući i osnivajući svoju obitelj. – *Joso, Ljuba je sretno rodila curicu. – Razočarala ga je ta vijest. Očekivao je sina. Tek hvala budi Bogu, da je prošlo, pomislio je i unišao u kuhinju.* (Švel-Gamiršek, 1994: 90) Kasnije je, na veselje svih ukućana, rođen i jedan sin, budući nasljednik.

Patrijarhat u obitelji dokazuje i uzaludno moljenje žena da se za kuću pribavi štednjak za lakše kuhanje, a dida Lovra kao da se bojavao da će izlaskom ognjišta iz kuće izaći i stara prava i stari šokački zakoni. *Da mi s novim običajima sidnu na grbaču i da mi svatko gazduje! Jok! U ovoj kući poštivat će se moja rič dok mogu, a kad ne budem mogo, radite, kako znate.* (Švel-Gamiršek, 1994: 91) O mijenjanju starih, krutih i za žene vrlo nepovoljnih običaja govori upravo Ljuba koja je uvelike svjesna i patrijarhata i zajedničkog života i težine stvaranja obitelji u takvom okruženju. Svojim monologom o položaju žene izrekla je neke ključne stvari koje bi se konačno trebale promijeniti za probitak čitave zajednice. *Svuda se danas divani o čovičnosti i kako treba da jedan drugom pomaže i olakša, a svuda se divani i o tom, kako mi Šokice ne ćemo da rađamo. Grde nas žene, a nitko ne pita, zašto je tako i kako bi se moglo pomoći. Onaj, koji je pisao naše zadružne zakone, mislio je na zadrugu, a ne na pojedinca, a još manje na žene u zadruzi. (...) Ali ko je pito Šokicu godine i godine, odakle će dicu traniti i oblačit? Ko ju je pito, kako će na sve da dospije, kad se mater ne zaštićuje od onog, što ona nije kadra da uradi? (...) Ti si sada gazda kuće, Joso, tvoja rič se sluša, pa te molim, kad nam dođe snaja u kuću, i kad nam, ako Bog bude 'tio, rodi prvo unuča, ti onda ispravi, što su stari grišili. Uvedi novi zakon u našu kuću, i u tom zakonu treba mati da znam da će kuća vodit brigu o opstanku njezine dice. Svako dite neka ima tal, kad se novci u kući*

dile. (Švel-Gamiršek, 1994: 108-109) Svojim je govorom Ljuba održala „lekciju“ pričajući o svakom kamenu spoticanja na kojega je naišla udajom u jednu šokačku kuću, u jednu zadrugu. Svjesna troškova odrastanja djece, težine života u zajednici, odgajanja i napornog rada, želi bolje za budućnost svoje djece i njihovih potomaka.

5.4. Ljubavne (izvan)bračne veze

U slavonskim obiteljima, ali i izvan njih, mnoštvo je primjera neskladnih brakova, preljuba, „nezakonitih“ trudnoća i zabranjenih ljubavi. Dok smo u Kozarčevim novelama nalazili disfunkcionalne obitelji i patrijarhat, u noveli *Oprava* pronaći ćemo odgovor na dugogodišnju tajnu koji se krije upravo u opravi koja i simbolično stoji u naslovu. S druge ćemo strane u nizu Marinih pripovijetki vidjeti različite sudbine nesretnih slavonskih žena koje su izigrane, ostavljene, prevarene...

Bračna slika Slavonaca vidljiva je i u primjeru bračnog para Vučetić iz Kozarčeve novele *Oprava*. Vučetićeve psihičke krize i opravdane sumnje kako njegov sin Dušan nije uistinu njegov sin, tematska su srž *Oprave*. U procesu razotkrivanja te bolne istine Vučetić proživljava psihološke mijene od toga na koji je način Dušan talentiran za crtanje, čime je on zaslužio takvo poniženje, do toga kako bi bilo dobro zgaziti svoju ženu, kako bi bio predmetom ismijavanja te kako ga zapravo nitko ne bi ni žalio zbog toga što mu on ne može biti biološki otac. (Jemrić, 2010: 160)

U Kozarčevoj *Opravi* na samome početku pojavljuje se pismo. Kotarski sudac Vučetić pisao je pismo svojoj supruzi Jeleni, kroz cijelo se pismo osvrće na tajnika Barića opisujući njegov izgled u slučaju da ga je zaboravila od zadnjeg susreta. Učinilo mu se čudnim i Barićevo ispitivanje o njihovom sinu Dušanu, o njegovom fizičkom izgledu, a i razgovor Barića i jedne gospođe o lažnoj djeci i drugim očevima bio mu je nerazumljiv. Čudio se Vučetić još i Dušanovim navikama koje se razlikuju od njegovih i ne zna od koga ih je mogao naslijediti pa u pismu dodaje: *Čudnovato, ja sam kao diete uživao u pticama, a on ih striela; ja sam bježao od puške, a njemu je igračka. Molim te, pripazi na njega, da ne bude nesreće, ionako smo već dosta s njime napatili.* (Kozarac, 1997: 217) U pismu je sažeta sva sumnja i glavna radnja čitave novele – pitanje očinstva i preljub. Nemeč navodi (1997: 21) kako ova novela nosi i indikativan podnaslov „psihološka studija“ u kojoj su fabula i predmetni sloj zanemareni, a tematiziraju se isključivo emocije glavnih likova i njihova duševna raspoloženja. Epistolarnom je tehnikom omogućeno da uđemo u razmišljanja, ali i odnose među likovima. Vučetić se osjećao nezahvalnim prema ženi koju ima i kojoj toliko malo

pažnje pridaje, osjećao se i sretnim jer uz nju nikada nije imao povoda da samo posumnja u njezinu ljubav i vjernost. U znak zahvale odluči joj naručiti opravu. *Da ju još više iznenadi, napiše na posebnom ružičastom papiru sa izkrivljenim rukopisom ove tri rieči: „Od staroga prijatelja.“* (Kozarac, 1997: 219) Vrativši se kući ostao je razočaran njihovim hladnim reakcijama, nije bilo emocija ni topline koje je očekivao. *Ni Dušanovo naklapanje, ni ženino brižljivo izpitkivanje kako mu je sa zdravljem, ništa se nije slagalo sa duševnim mu razpoloženjem.* (Kozarac, 1997: 221)

O opravi se nije pričalo i sve mu je to postalo vrlo sumnjivo, u stvarnosti se nije ništa događalo, a on je u svojoj duši umišljao razgovore i događaje. Nije mogao protumačiti odakle od nje dolazi toliko ljubavi prema njemu, osim ako u sebi možda nosi nekakvu veliku krivicu. Počeo je uočavati i Dušanov talent za crtanje za kojega ne zna od koga bi mogao naslijediti, sve mu je to postalo jako sumnjivo i nemir mu je zavladao i dušom i tijelom. Analizirajući svoj brak od početka shvatio je – Barić je otac njegovog djeteta. *U taj čas sve mu se eto iznevjerilo, i mrtvo i živo, sve ga ostavlja, samo ona strašna istina obuhvatila mu možđane poput polipa i siše mu život...* (Kozarac, 1997: 229) Postao je svjestan i toga da ga je priroda kaznila neplodnošću, a još više ju krivi jer mu je pored toga priuštila i duševne muke umjesto da ga sačuva od te bolne istine. Jelena je osjećala da je on saznao za istinu koja ju proganja već punih devet godina, ali nije ni slutila da ga je na tu spoznaju navela sama. Dok je bolestan ležao u krevetu zamolio ju je da obuče onu opravu koju joj je naručio, a ona izbezumljeno kloni na njegovu postelju shvativši u tom trenutku tko je zapravo „stari prijatelj“ koji ju je poslao. – *Ah! ti si zar mislila, da ti je on poslao onu opravu!... I jedva da je drhtavim glasom izgovorio zadnju rieč, sunu mu iz ustiju mlaz krvi, koji poškropi kao plamen njene bliede obraze i crnu kosu...* (Kozarac, 1997: 239)

Ova „lucidna analitička studija ljubomore“ kako ju naziva Nemeč (1997: 21), u sebi kao pravi novelistički sadržaj krije razmišljanja i dileme glavnog junaka. U ovoj noveli meditacija zapravo zasjenjuje pravu akciju, a motivacijski je sustav u potpunosti skladan s prozom moderne. Kozarčeva se *Oprava* približava književnosti hrvatske moderne prikazivanjem mnoštva misli koje variraju u unutrašnjem svijetu likova iz novele, ali i bolesnim stanjem glavnog lika – Vučetića, koji oscilira i u fizičkom i u psihičkom smislu, a naposljetku i završava kao tragičan lik. (Jemrić, 2010: 162)

Profili likova Slavonki u Marinim pripovijestima sežu od prevarenih do onih koje učine prevaru, od izvanbračno zatrudnjelih do pobačaja. O Terzinim bračnim i izvanbračnim

avanturama već se govorilo kao i o izvanbračno dobivenom djetetu Mare Sklate. Međutim, Marine su Slavonke i udovice i gospođe koje se nose sa svojom sudbinom ili od nje bježe. Evi Blaškovej iz pripovijesti *Udovica* umro je muž Pava i ona se obratila pripovjedačici za pomoć. *Da je Eva Pavu voljela, mogla sam suditi po načinu, kako ga je žalila, jer eto i nakon godine dana ona je nosila crninu, a gotovo nije prošao dan, da u predvečerje ne bi požurila na groblje s kiticom cvijeća.* (Švel-Gamiršek, 1994: 112) Nakon jednog povratka s groblja komšija Iva joj je dobio kako se u žalosti ubija sama, a da bi se njezin Pava davno s drugom utješio. Ispričao joj je tako za njegovu nevjeru o kojoj mu je sam Iva pričao jedne zimske večeri kad je popio previše rakije. Pričao joj je o ljubavi Ive i Verke koja je trajala pune tri godine i od onda ona svoj život smatra promašenim, uzaludnim. Iz Eve je progovorila gorčina života, kajanje zbog prolivenih suza nad njegovim grobom i bezvoljnost za ostatkom života. *Zar ne znaš, da sam ga od svoje šesnaeste godine voljela, da je bio prvi, koji me je poljubio, i da čitav život nisam na drugog pomislila? Zar ne znaš, da sam zato živjela, da mu ugodim, i da sam u njega vjerovala ko u Boga? Zar ne znaš, da sam bila sretna i da sam živjela od uspomena na tu sreću? A sada je sve porušeno. Sve je bilo prljavo, sve je bila laž.* (Švel-Gamiršek, 1994: 115) Utjehu nije pronalazila ni u sinu Marku jer joj je muž uvijek bio ispred djeteta. Nakon nekog vremena, Eva je naišavši na pripovjedačicu na groblju krenula opravdavati pokojnoga Ivu i njegovu nevjeru tješeci se tako da je njihova ljubav bila čišća i svetija, a opravdavajući njegov čin njezinom mladošću i statusom gospođice. *Ako je planula vatra, bila je vatra strasti, a strast sama sebe ubija. Postajalo mi je jasno, da je između Pave i mene bilo nešto drugo, nešto bolje, čistije, svetije, da mu to druga žena više nije mogla pružiti i da tako nije mogao s drugom osjećati.* (Švel-Gamiršek, 1994: 118) Evi je na kraju Pavin grob ipak bio mjesto utjehe i sjećanja na lijepe dane vjerujući kako je njegova ljubav ipak bila ona prava jer je i u trenutku svoje smrti samo nju dozivao.

U pripovijesti *Bez Uskrsa* pronalazimo pak lik Tene Iskrine koja je bila ona koja je varala. Tenin brak s Martinom najbolje je funkcionirao kad se ne vide i ne čuju. Budući da je njezin tetak već dva prosca odbio, a s njom i tetom je živjela, pod tetinim je pritiskom morala pristati na brak s Martinom. *Tena nije u braku Martina zavoljela, tek se je na njega priučila, a spram svekrve je osjećala naklonost, jer ju je tetošila, darivala i bila dobra na svakom koraku.* (Švel-Gamiršek, 1994: 144) Martin je bio neradnik, ovisnik o alkoholu i kockanju, a jednom je prilikom zbog kartanja prodao i dva jutra od svoje očevine. Tena i Aca zajedno su radili i brinuli o zemlji i ostalim poslovima oko kuće. *U tim danima osjetio je Aca, da je Tena žena, koju voli, ne kao svekar, ne kao baća, već kao čovjek ženu, koja mu je bliza i draga, a*

Tena i ne priznavajući to sama sebi, da je sretna, samo kad je s njime daleko od sela i kuće. (Švel-Gamiršek, 1994: 147) U početku ne priznajući jedno drugome obostrane osjećaje, strast je bila jača i začeli su dijete. Nakon što je po drugi put Aca prokockao i kola i konje, a ostao i bez novaca, odlučili su se razdvojiti. Dobili su sina Pavu o kojemu je Aca brinuo pateći jer njih troje nikad neće moći samostalno živjeti. Tena je nosila križ kojega nikome osim Aci nije mogla povjeriti. *Patila je od pomisli, da druge žene imaju svoje parove, da se mogu brinuti za svoje muževe, dogovarati se i voljeti, i da po zakonu imaju na to pravo – dok je za nju to sve značilo grijeh i sramotu.* (Švel-Gamiršek, 1994: 153) Bila je razapeta između čovjeka koji je po zakonu na nju imao pravo i čovjeka koji je to pravo stekao radom i ljubavlju. U uskrsnim je danima svoj teret dvostruko jače osjećala jer je, promatrajući ljude kako slave i vjeruju u svoje uskrsnuće s uskrsnućem Kristovim, znala da za nju uskrsnuća nema.

Pripovjedačica je u pripovijesti *Gospođa Jasna* ispričala sudbinu prijateljice iz djetinjstva koju je posjetila prilikom odlaska kod tete. Jasna je iz ljubavi opravdavala lijenost tada svog već bivšeg supruga Davora govoreći kako on nije naučen na teške poslove jer se školovao za inženjera. Jasna se zbog njegovog školovanja pobrinula o svim „muškim“ poslovima i njezin se izgled sukladno time mijenjao. Na jednoj je zabavi po prvi puta postala svjesna koliko ju suprug ne cijeni i koliko ju omalovažava. – *Zar ne vidite, kako mi se žena poseljačila? – Pred Jasnom su zaigrali crni kolobari, grlo joj se steglo, zadrhtao svaki nerv u njoj.* (Švel-Gamiršek, 1994: 161) Jasna je bila žena koja je vodila i brigu o kući i brigu o novcima, a za njega je njihov brak bio gorak, a njihov kraj u kojemu su živjeli bez velikih poslovnih prilika za njega. U gradu je pronašao novu ženu Šuru i Jasni je to pokušao mirno objasniti. On je u dobrostojećoj Šuri sebično pronašao vezu za svoju karijeru, a Jasna je neprestanim radom na imanju pokušala spasiti očevo nasljedstvo od propasti, ali je radila i da bi se dokazala kao vrijedna i samostalna žena onome koji za to nije mario. *Davor se je vukao kroz njezin duševni život uvijek kao sablast – kao idol, kao izgubljeni cilj.* (Švel-Gamiršek, 1994: 173) Jasnin susjed Feliks bio je zaljubljen u nju i htio se ženiti, ali ona je odlučila više nikome nikada ne dati svoje srce. Šokačka je djevojka, kako navodi Markasović (2020: 61), podložna strasti, ali uvijek ostaje vjerna i predana prvoj ljubavi.

U pripovijesti *Gospođa Nada* je bila mati nailazimo na lik neovisne žene koje dočekuje svoga sina. Nada je bila žena koja je imala svoju imovinu i nije morala ovisiti ni o kome što je vrlo rijetko u životima slavonskih žena. Maštala je o sudbini koja bi joj bila puno ljepša samo da se nije udala – mogla bi imati svoj atelijer i posvetila bi se kiparstvu. – *O Bože, koliko je ona voljela nekad tog čovjeka, za kojeg je mnogo žrtvovala, svu mladost, obožavano*

zvanje, možda uspjehe, da bude samo – žena. (Švel-Gamiršek, 1994: 190) Prisjeća se gospođa Nada prve očajne boli koju joj je priuštila suprugova nevjera saznajući tad da to i nije bila prva. Međutim, razumnim pogledom na njegove prevare u njoj su, za razliku od mnoštva prevarenih Slavonki, prestale boli i stupio razum. *Kad je razumom mogla o njemu stvoriti pravu sliku, odbacila je sve mladenačko sanjarenje o jedinstvu duša i vječnoj ljubavi.* (Švel-Gamiršek, 1994: 190) Njezina je odlučnost prestala u trenutku kad joj je sin ispričao priču o nesretnoj rastavi roditelja njegovih prijatelja koji je njihovim rastankom izgubio dom i toplinu. Ni ne sluteći da se ista situacija odvija i u njegovoj obitelji, priča o svome domu kao zakrilju, a o svojim roditeljima kao o sigurnosti koja se budi u njemu njihovom blizinom. Zbog sreće svoga sina, žrtvovala je gospođa Nada svoje snove i pristala nastaviti živjeti u tom formalnom braku ne rekavši sinu ništa o njihovim problemima.

U pripovijesti *Gospođa Marija* vidimo rijedak primjer gdje su oboje supružnika bili imućni. Nakon udaje za Vladimira, Marija ne osjeća ni velikih boli, ali ni velike radosti – u njihovom braku vlada mlačna atmosfera. *Dublja duševna veza među njima ne postoji; on je ne treba, ona je još ne poznaje.* (Švel-Gamiršek, 1994: 199) Kad je riječ o djeci njegovo je mišljenje odlučno, on ne želi djecu, želi manje briga, a više užitka. Mirno im prolaze godine sve do trenutka kad je Marija neplanski ušla u Vladimirovu kancelariju i zatekla ga u naručju s daktilografkinjom. Vladimir joj je pojasnio da se zbog toga čina ne smije ljutiti jer su muškarci takvi – sviđi im se, uzimaju, zaboravljaju i idu dalje. O prevrtljivosti, manipuliranju i položaju žene o braku govori Vladimirov stav: *Zar da nemamo jednaka prava i dužnosti? – Nikako. Muškarac je jedno, a žena je drugo. Žena čuva čistoću braka, ona se ne smije upuštati u bezvrijedne doživljaje, ali kod nas muškaraca to je drugačije. Kadikad se u nama budi nešto, što nas tjera u naručaj drugih žena. Možda novost, znatiželja...* (Švel-Gamiršek, 1994: 200) Nakon što se Marija upustila u ljubavnu avanturu s obiteljskim prijateljem sucem Sekulićem, svoj preljub smatra sramotom. *Zapravo, to po njezinom shvaćanju i odgoju nije bilo lijepo, nije bilo moralno. Kako se to samo kritizira u njihovom društvu – udata žena pa se s nekim »vuče«.* (Švel-Gamiršek, 1994: 204) Vladimir uoči promjenu u njezinu ponašanje i tada mu postane privlačna tako zagonetna. *Marija zna, da ne će više dugo moći podnijeti taj položaj: pretvaranje i dvostruki moral.* (Švel-Gamiršek, 1994: 208) Sekulić joj želi dati do znanja da je ona njemu samo bezvrijedna i plitka avantura, a čestita žena za to ne bi smjela ni znati. Metaforično se uspoređuje s meteorom, zvijezdom koja klizne nebom, ostavi blještav, ali kratak trag i nestane u svemiru. Marija više nema dom, ne osjeća pripadnost, vidi samo mrak iz kojega nema izlaza. Simbolično je prikazan bolni rastanak nje i Sekulića. *S tamnog neba se*

odvoji golem meteor. Strugne svemirom, za njim se vidi blještav, dugačak trag, kao da je plamenom prosjekao grudi neba. Marija se strese. Eto, ima meteora, koji duboko zarezuju i dugačak trag ostavljaju – i gorko se nasmiješi. (Švel-Gamiršek, 1994: 209) Priznavši preljub Vladimiru on se duboko uvrijedi jer žena to ne bi smjela napraviti muškarcu, u obrnutom je slučaju to muška požuda koja nema veze s brakom, a u ovome je slučaju to najveća sramota koja se muškarcu može dogoditi. Ostavljena od obojice, jedinih kojima je vjerovala, Marija nepovratno odlazi ne osvrćući se na Vladimirove uzvike. *Ta oboje je bila samo muškaračka pohota – jedna dozvoljena pred oltarom, a druga osuđivana kao preljub.* (Švel-Gamiršek, 1994: 211) Dvostruka mjerila i osuđivanje samo jedne strane Mariju su povrijedila, ali i ohrabrila da ode i da ne trpi, a takva emancipiranost kod slavonskih žena nije čest slučaj. Markasović navodi kako su neki psihološki portreti slični, ali su im sudbine uvijek različite, „ono što povezuje Šveličine djevojke je naivnost i strastvenost, a nakon prvih životnih razočaranja melankolija, bezvoljnost.“ (2020: 66)

U pripovijetki *Rankin grijeh* nailazimo na temu pobačaja, mišljenja o tome su podvojena, a u ovome je slučaju svakako percipirano kao grijeh. Budući da je dolazila iz otmjene kuće i gradska je cura, Rankini su roditelji željeli da upiše studij jer je premlada za udaju, stoga upisuje medicinu i odlazi u veći grad. Ranka se počela viđati sa Zenom koji je bio fizički vrlo raskošan, a psihički škrt. Pri jednom dolasku kod njega vidjevši dvije sjene i ženski smijeh, znala je da je nevjeran, a saznala je i da je trudna. *A nakon nekoliko nedjelja Ranka je znala sigurno, da je taj prljav odnos ostavio sasvim prirodan trag. Nije se ni toliko prestrašila, koliko je željela, da se što prije riješi neželjenog tereta.* (Švel-Gamiršek, 1994: 233) Budući da je studirala medicinu, a imala je i novaca, kolegice su je savjetovale kod kojeg doktora može otići na pobačaj. *Samo se nije mogla istrgnuti iz duše patnja kao iz mladog tijela nedozvoljeno začeti život.* (Švel-Gamiršek, 1994: 233) Nije bilo lako živjeti sa spoznajom da si uprljan svojom krivnjom, da više nisi čist cvijet, a nije olakšavala ni spoznaja da se muškarcima takvi prekršaji ne bilježe, a muškarci tako žive gotovo svi. Kasnije volontirajući u jednoj bolnici upozna doktora Marijana kojemu se ne usudi priznati svoj grijeh. Stav o čistoći žene Marijan je jasno zastupao, a njegove su izjave nju boljele gotovo fizički. – *Vidite, Ranka, možda je to nesuvremeno reći, ali je istina. Ima mnogo razloga. Prvi bi bio taj, da žena u brak mora donijeti netaknutu dušu, a prema tome i tijelo, jer žena je zapravo centar obitelji. Žena i mati mora biti čista, a tada je kadra stvoriti sretan dom. Muškarac po svojoj naravi je grublji, on se pročišćuje uz čistu ženu.* (Švel-Gamiršek, 1994: 239) Unatoč svoj duševnoj boli zbog učinjenog grijeha, ali i neizmjerne ljubavi koju je

osjećala prema Marijanu, znajući da on to nikada ne bi mogao prihvatiti morala ga je odbiti, vratiti se na studij i prepustiti se očajnoj boli. *Ne, ne, nikad on ne bi mogao prijeći preko njezine prošlosti. Nije on volio Ranku pokajnicu, jer nije u takvu vjerovao, on je ljubio čist cvijet – vrtić Gospodnji – koji ona više nije bila.* (Švel-Gamiršek, 1994: 242) Što se problema pobačaja tiče, Markasović navodi (2020: 62) kako ga autorica ne zaobilazi, a o njemu žena najčešće odlučuje sama i čini ga u tajnosti. Pobačaj se uvijek prikazuje kao čin koji ima teške i tragične posljedice. Takve žene imaju grižnju savjesti i, baš kao i Ranka, suočene su s moralnim preispitivanjem te zauvijek ostaju vrlo melankolične i nesretne.

U kratkoj pripovijetki *Epizoda s podnaslovom (Akvarel)* krije se priča o gospođi Višnji koja se posvetila muževljevom poslu zbog dotadašnjeg jednoličnog i pretjerano idiličnog života. Simboličan naslov doista i opravdava radnju, odnosno jednu kratku epizodu iz života gospođe Višnje. Na jednom poslovnom putovanju Višnja je upoznala čovjeka koji je jako čudno djelovao na nju. *Boležljiva psiha toga čovjeka, protivna od zdravog razuma njezina muža, djelovala je na nju. Svojom elegancijom on ju je šarmirao, a svojom žudnjom počeo buditi u njoj čežnju za nečim nepoznatim.* (Švel-Gamiršek, 1994: 245) On je počeo poslovno propadati i promijenio je svoj odnos prema njoj, a ona je u tome trenutku shvatila da je bila samo prolazna avantura. *Gospođa Višnja je znala, da je po drugi put spasila svoju bijelu haljinu.* (Švel-Gamiršek, 1994: 246) Računa li se preljub kao preljub ako nije bio fizički ostaje otvoreno pitanje.

Posljednja pripovijetka iz zbirke nosi naslov *Zimska priča*, a to je zaista i bila. O fizičkom preljubu koji doista i jest bio preljub govori Jelka u razgovoru sa sestrom Inom prepričavajući svoju veliku, ali nevjernu ljubav iz mladosti. Jelka je otišla na sprovod i nakon pedeset godina posjetila kuću onoga kojega je najviše ljubila, a i on je ljubio nju. Jedno pismo od nepoznate žene koja je tvrdila da s njim čeka dijete koje se nikad nije rodilo poljuljalo je njezinu ljubav zauvijek. *Obećala sam mu davno. Na rastanku. Rekao je: »Oprosti i dođi k meni bar tada, kad budem mrtav.«* (Švel-Gamiršek, 1994: 251) Inina je unuka Blanka poslala pismo Jelki u kojemu govori kako je njezin kolega Ivanović otputovao na sprovod svome djedu koji mu je više puta pričao o krasnim djevojkama Ini i Jelki s naglaskom na krasno Jelkino sviranje. U tome je trenutku Jelka znala da je i on nje čitav život ostao željan baš kao i ona njega. Jelka je primjer žene koja se unatoč silnoj ljubavi koju je osjećala strogo držala svojih uvjerenja. *Zimska priča*, navodi Erl (1994: 269) govori o tome da se ni preljub muškarca-zaručnika nije praštao.

6. Sintezni predzaključak

Koristeći se narativnim figurama koje opisuje Peleš u svojem *Tumačenju romana* napraviti ćemo podjelu u kojoj ćemo opisati postupke koje narativne figure provode. Pojedinačnosti pripovjednog teksta supostavljaju se, prema Pelešu (1999: 222) kao tri vrste narativnih figura, a to su narativne figure osobnosti, zatim narativne figure skupnosti te narativne figure opstojanja. Nekakav semantizirani sklop također je narativna figura, a to može biti fabularna sekvenca poput događaja, situacije ili stanja. (Peleš, 1999: 222) Za narativnu figuru, navodi Peleš (1999: 228), možemo reći i da je ona značenjska jedinica koja je sumoguća s ostalim figurama istog pripovjednog svijeta. Narativne figure omogućuju da se tematske jedinice rasporede prema semantičkoj razini kojoj pripadaju. Značenjski ustroj romana, a u ovome slučaju općenito proza, čine tri vrste narativnih figura, a to su: osobnost, skupnost i opstojanje. Poblježe ćemo ih imenovati raščlanjivanjem izvedenica složenih od prvog članka *psih-* (označuje osobnost), *soci-* (skupnost) i *ont-* (opstojanje). Tako nastaju složenice *psihem*, *sociem* i *ontem* pomoću kojih možemo preciznije „imenovati narativne figure i obilježiti različite semantičke razine u sklopu forme sadržaja pripovjednog teksta.“ (Peleš, 1999: 228) Tri vrste značenjskih sastavnica prema Pelešu (1999: 228) su: *psihem*, *sociem* i *ontem*, a takvim su slijedom i tri vrste narativnih figura: psihemska, sociemska i ontenska.

Sukladno navedenom, dolazimo do podjele narativnih figura s obzirom na proze opisane u radu uspoređujući tako Kozarca sa Švelovom na tri razine:

6.1. Tipovi psihemskih figura

U Šveličinim prozama nailazimo na lik melankolične majke koju pronalazimo u liku Ljube iz pripovijetke *Mati* kojoj su jedina životna okupacija njezina djeca, skrb o njima i omogućavanje stabilne budućnosti što dokazuje i simboličan „govor“ kojega je uputila mužu Josi, a tiče se promjena u združnom životu. Melankolična i egzistencijalno zabrinuta majka je i Mara iz pripovijetke *Mara Sklata* koja je nakon rođenja djeteta odlučila još više raditi kako bi svome sinu omogućila bolji život od onoga kakvog je sama imala. Melankolična je majka i Tena Iskrina iz pripovijetke *Bez Uskrsa* koja je život provela pateći što se udala za neradnika Martina, a gajila je ljubav prema Aci s kojim je, na koncu, dobila i sina. Dolaskom Uskrsa njezina je melankolija dosegla vrhunac jer za nju nije bilo uskrsnuća. U navedenim pripovijetkama sve su majke imale svoja imena: Ljuba, Mara, Tena. Kad se kao jezgra značenjskog svežnja pojavljuje osobno ime tada se uspostavlja središnjica značenjskog snopa

neke psihemske narativne figure. Ona dominantna koja određuje tu figuru je upravo ime. (Peleš, 1999: 237) Kod Kozarca, s druge strane, nailazimo na lik tragične majke u noveli *Emilijan Lazarević* gdje majka sa sinom nema nikakvu komunikaciju, ona je u potpunosti emocionalno distancirana i bez prava na bliskost. Ova je majka neprestano bolovala i time je bila potpuno neaktivan lik bez imena. Vlastito ime, navodi Peleš (1999: 230), omogućuje osobi da opstoji i izvan semâ, a semovi su značenjske sastavnice okupljene oko imena. Ispada da je vlastito ime srž osobnosti, gotovo pa identitet. O njezinoj osobnosti stoga ni ne možemo ništa reći. Osim toga, lik majke Jelene iz novele *Oprava* tragičan je na drugačiji način. Njezina je tragičnost u začecu sina izvan braka i devet godina života bez priznanja suprugu, noseći sama taj križ na leđima.

Psihemska narativna figura u svojoj dominantni ima atribute osobnosti. U značenjskom sklopu koji čini narativnu figuru prevladavaju psihemi, odnosno sastavnice osobnosti (Peleš, 1999: 236-237). Razlikujemo tako likove domaćica, radnica koje pronalazimo u Šveličinim pripovijetkama, a vidljive su u liku Ljube iz pripovijetke *Mati*, u liku Mare iz pripovijetke *Mara Sklata*, u liku Tene Iskrine iz pripovijetke *Bez Uskrsa* i u liku Jasne iz pripovijetke *Gospođa Jasna*. Ako povučemo paralelu s prethodnom podjelom možemo vidjeti da su gotovo sve žene bile prikazane i kao melankolične majke, ali i domaćice i radnice. S druge pak strane, Kozarac nam prikazuje likove intelektualaca koji su se obrazovali i radili poslove neovisne o zemlji i kućanstvu. U noveli *Tri dana kod sina* pronalazimo lik sina odvjetnika koji živi u gradu, u noveli *Emilijan Lazarević* pronalazimo lik sina koji je poslan na školovanje u grad i koji je odgojen tako da do odlaska na studij ništa fizički nije morao raditi. U *Opravi* se javlja lik suca Vučetića koji, baš kao i Emilijan, stagnira samo na psihičkoj razini.

6.2. Tipovi socijskih figura

Aktant se može prevratiti u ulogu s nekim socijalnim funkcijama koje su zasnovane na skupu stereotipnih i standardiziranih atributa. Te funkcije, zajedno s radnjom, značajke su karaktera povezanog s ideologijom teksta. (Peleš, 1999: 243) Obitelj je kolektiv koji kao socijska figura ima značajnu ulogu u semantičkom ustroju Kozarčevih i Šveličinih novela. U Šveličinim pripovijetkama tako možemo pronaći nesamostalne obitelji. Kod Švelove se samostalnost, odnosno nesamostalnost ne odražava u lijenosti ili radišnosti nego se ona ogleda u sposobnosti neovisnog života i odvojenosti od kuće nakon udaje. U njezinim se pripovijetkama javlja združni život i pojedinci su ovisni jedni o drugima. Dijete je ovisno o

roditelju dokle god je on živ pa makar i to dijete već imalo svoju djecu. Ideologija tih novela i jest takva da prikaže funkcioniranje zajedničkog života u Šokaca. Takav primjer vidimo u pripovijetki *Mati* gdje i kada sin preuzme brigu o kući i poslu ne odvaja se od svoje obitelji, u njihovoj je obitelji dioba stvarala najveći strah starijem stanovništvu naučenom na takav život. Vidljivo je to i kod Mare Sklate, ali i u pripovijetki *Bez Uskrsa* gdje pronalazimo i zadržanu sobu kao mjesto okupljanja kolektiva. U Kozarčevim su novelama prikazani samostalni pojedinci u čijim su obiteljima živjeli samo supružnici bez svekra, svekrve, a od trenutka odlaska na studij, i bez djece. U noveli *Moj djed* vidimo primjer djeda koji je bio samostalan, neovisan o pomoći drugih na bilo koji način i koji nije htio zajednički život iako je već bio star. Novela *Tri dana kod sina* prikazuje sina koji je osnovao obitelj u gradu koja, sve do kratkog dolaska oca u grad, ni na koji način nema doticaja ni sa selom, ni njihovim običajima (načinu prehrane, odijevanja, učenja). U noveli *Emilijan Lazarević* sin je otišao u samostalan, ali nestabilan život i u takvom sociemu možemo reći da je otac vodio ključnu ulogu u uključivanju Emilijana u „stvarni svijet“. Peleš navodi (1999: 251) da koliko god se pojedinac izdvojio iz skupine, on njoj ponajprije pripada. U *Opravi* je obitelj funkcionirala najčešće bez oca koji je često poslom izbivao iz kuće, u tolikoj mjeri da s ocem u kući nisu prirodno ni djelovali.

6.3. Tipovi ontemskih figura

U ontemsku se razinu uključuju i sociemska, ali i njoj podređena psihemska narativna figura. Ono što u suvremenoj tematologiji nazivamo općom temom djela, Peleš imenuje (1999: 254) ontemskom narativnom figurom. Kategorije prostora, vremena i predmeta, koje obično čine kontekst, iskazane su u sociemskim i ontemskim figurama. (Peleš, 1999: 256) U Šveličinim ćemo pripovijetkama izdvojiti rad na zemlji kao ključan faktor koji se veže i uz imovinu i uz održavanje obitelji i uz udaju i uz način života u cjelini. Bilo kakav napredak mjeri se u jutrima zemlje, povećanim obujmom rada na zemlji, nasljeđivanjem zemlje, udajom u „bolju“ obitelj itd. Kod Kozarca se napredak mjeri razinom obrazovanja, životi njegovih likova uvjetovani su učenjem, odlaskom na studij, selidbom u grad. Borba za kvalitetniji život uključuje u to čitavu obitelj, a ne samo pojedinca i cijela se radnja zasniva na tome obrazovanju, studiju, odlasku u grad.

7. Zaključak

Na temelju analize odnosa likova Slavonaca u novelama Josipa Kozarca i likova Slavonki u novelama Mare Švel-Gamiršek može se zaključiti kako u Kozarčevim likovima Slavonaca pronalazimo i likove koji su voljeli raditi i one koji to nisu; i likove koji su poštovali svoju obitelj i one koji su se patrijarhalno uzdizali; i one koji su bili obrazovani i one koji to nisu. Često smo nailazili i na različite opreke kao što je mlado-staro gdje vidimo s kakvim su se poštovanjem, odnosno nepoštovanjem odnosili prema djeci i starijima, a u kojima je Kozarac uveo i neke ključne etičke odrednice koje poštuje. Osim toga, vidjeli smo i opreke selo-grad gdje je Kozarac pokušao čitatelja poučiti o blagodatima sela i prednosti života na selu. Možemo zaključiti kako Kozarčevi likovi Slavonaca nisu jednoznačno određeni i ponekad je lik Slavonca blag i dobrodušan, a ponekad krut i strog. Isto tako ni likovi Slavonki u Marinim novelama nisu jednolične, preslikane žene. Od žena koje se bore za opstanak obitelji, za supruga, djecu i domaćinstvo do onih koje to preziru. U Marinim se pripovijetkama nalaze žene radnice, žene preljubnice, žene patnice, one koje su ostavljene i one koje ostavljaju, one koje se bore za obitelj i one koje za to ne mare. I kod Marinih Slavonki nailazimo na opreku selo-grad pa ih tako možemo podijeliti na seoske i gradske žene koje su u pričama jednako zastupljene. Gledajući opreku staro-mlado možemo vidjeti i odnose gdje majka ne poštuje svoju kćer kao što ni u Kozarčevoj noveli otac nije poštovao svoga sina. Nisu rijetke ni situacije patrijarhalnog odnosa u obitelji ili nezadovoljstvo rođenjem ženskog djeteta. Ono što je neupitno jest da nam oba autora svojim novelama žele približiti slavonski kraj, a s tim i njegove dobre i loše strane, svjesni i jedne i druge strane života u šokačkome kraju.

8. Literatura

Primarna literatura:

Kozarac, Josip. 1997. *Izabrana djela*. Zagreb: Stoljeća hrvatske književnosti.

Švel-Gamiršek, Mara. 1994. *Portreti nepoznatih žena*. Vinkovci: Privlačica.

Sekundarna literatura:

Bogner, Ivo. *Književni prikazi*. 1987. Osijek: Pedagoški fakultet.

Čorkalo, Katica. 1993. *Slavonica*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske.

Čorkalo Jemrić, Katica. 2013. *Hrvatski velikan Josip Kozarac*. Vinkovci: Privlačica.

Detoni-Dujmić, Dunja. 1997. *Mara Švel ili ako jedne zimske noći*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Detoni Dujmić, Dunja. 2008. *Leksikon hrvatske književnosti – Djela*. Zagreb: Matica hrvatska.

Erl, Vera; Švel-Gamiršek, Mara. 1994. *Sudbine žena u pripovijestima „Portreti nepoznatih žena“ Mare Švel-Gamiršek*. u: *Portreti nepoznatih žena*. Vinkovci: Privlačica.

Erl, Vera. 1997. *Povijesno-etnografski sadržaji u pričama Mare Švel-Gamiršek*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Frangeš, Ivo; Žmegač, Viktor. 1998. *Hrvatska novela – Interpretacije*. Zagreb: Školska knjiga.

Jemrić, Marina. 2010. *Slavonske vedute u proznim djelima Josipa Kozarca*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske.

Marijanović, Stanislav. 1997. *Mara Švel-Gamiršek u kontekstu hrvatske književnosti*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Markasović, Vlasta. *Likovi Šokica u djelu Mare Švel-Gamiršek*. u zborniku: *Valentin Benošić i Bicko Selo u kontekstu slavonske i hrvatske književnosti*. Osijek; Slavonski Brod: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski.

Matanović, Julijana, 1997. *Portreti nepoznatih žena - drugo njihovo čitanje*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Nemec, Krešimir; Josip Kozarac. 1997. Predgovor u: *Josip Kozarac: Izabrana djela*. Zagreb: Stoljeća hrvatske književnosti.

Peleš, Gajo. 1999. *Tumačenje romana*. Zagreb: ArTresor naklada.

Rem, Goran. 1997. *M. Švel-Gamiršek u korpusu šokačke književnosti*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Rem, Goran; Rem, Vladimir. 2009. *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Filozofski fakultet u Osijeku.

Rem, Goran; Vukoja, Katica. 2008. *Poetika Mare Švel-Gamiršek*, u zborniku: *Stil vinkovačkog studija filozofije*. Osijek: Ogranak DHK slavonsko-baranjsko-srijemski.

Sablić-Tomić, Helena. 1997. *Manje poznati uradci Mare Švel Gamiršek*. u: *Prilozi sa znanstvenog kolokvija Mara Švel Gamiršek*. Drenovci: Hrašće.

Sablić Tomić, Helena. 2005. *Slavonska krv uz među devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća*. u: Kozarac, Ivan; Kozarac, Josip. 2005. *Slavonska krv – izbor iz djela*. Zagreb: Znanje.

Sablić Tomić, Helena; Rem, Goran. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Internetski izvori:

Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44552> (zadnji pristup 20. kolovoza 2021.)

Smolčić, Ivona. 2018. *Autoritet, obitelj i narcističko sebstvo u pripovijetki Emilijan*

Lazarević. <https://hrcak.srce.hr/258691> (zadnji pristup 25. kolovoza 2021.)